

Globos namai „Užuovėja“

REKOMENDACIJOS
DARBUI SU GALIMAI SEKSUALINĮ SMURTĄ
PATYRUSIAIS VAIKAIS

2021 m.

2023 m. redakcija

REKOMENDACIJOS DARBUI SU GALIMAI SEKSUALINĮ SMURTĄ PATYRUSIAIS VAIKAIS

Rekomendacijų tikslas: Gilinti Valstybės vaiko teisių apsaugos ir įvaikinimo tarnybos prie Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos (toliau – Tarnybos) ir (ar) jos įgaliotų teritorinių skyrių specialistų profesines žinias, dirbant su galimai seksualinį smurtą patyrusiais/smurtavusiais vaikais ir (ar) jų atstovais pagal įstatymą, siekiant užtikrinti teikiamos pagalbos efektyvumą ir vaiko teisių ir geriausių interesų apsaugą bei teisės aktuose numatytų Tarnybos funkcijų įgyvendinimą.

Rekomendacijos parengtos globos namų „Užuovėja“ Vaikų, nukentėjusių nuo seksualinės prievartos, pagalbos centro psichologų:

Augustinos Debesiūnienės

Ingos Jonaitienės

Silvijos Milimavičiūtės

Vilmos Paliaukienės

Mariaus Snežko

Ievos Šukelienės

Rūtos Urbaitytės

Bendradarbiaujant su Valstybės vaiko teisių apsaugos ir įvaikinimo tarnyba, prie Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos.

 Globos namai „UŽUOVĖJA“

 **Valstybės vaiko teisių apsaugos
ir įvaikinimo tarnyba**
prie Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos

2021 m.

2023 m. redakcija

ISBN 978-609-8315-20-2

Bibliografinė informacija pateikiama Lietuvos integralios bibliotekų informacinės sistemos (LIBIS) portale ibiblioteka.lt

TURINYS

INFORMACIJA APIE PAGALBOS CENTRĄ	4
Pagalbos centre teikiamos paslaugos.....	4
Apgyvendinimas.....	5
Psichologinis vertinimas	5
Teisinė vaiko apklausa, teismo medicinos eksperto apžiūra.....	5
Nukreipimas į Pagalbos centrą	6
Vaiko informavimas apie Pagalbos centrą	6
Pagrindiniai pokalbio su vaiku principai.....	7
SEKSUALINIO SMURTO ATPAŽINIMAS IR ATVEJO VERTINIMAS	8
Seksualinio smurto atpažinimas	8
Kaip atpažinti nuo seksualinio smurto galimai nukentėjusį vaiką?.....	8
Vaiko atsiskleidimas.....	8
Fiziniai požymiai	10
Psichologiniai požymiai.....	10
Elgesyje stebimi požymiai.....	12
Atvejo vertinimas	16
Signalai iš artimos vaiko aplinkos	16
BENDRAVIMO YPATUMAI SU NUKENTĖJUSIU	
VAIKU, ŠEIMA, SPECIALISTAIS	21
Galimos vaiko reakcijos į smurto situaciją ir atsiskleidimo aplinkybes	21
Bendravimas su vaiku	23
Bendravimo ypatumai su ikimokyklinio amžiaus vaikais	28
Bendravimo ypatumai su specialiujų poreikių turinčiais vaikais	28
Bendravimo ypatumai su itin uždariais vaikais	29
Bendravimas su nukentėjusio vaiko šeima	31
Bendravimas su ugdymo įstaigų specialistais	32
PAGALBA VAIKUI IR ŠEIMAI	33
Pagalba vaikui	33
Pagalba vaikui teisinių procedūrų metu	34
Vaiko paruošimas teisinėms procedūroms.....	35
Pagalba šeimai	36
1. Šeimos reakcijos.....	36
2. Šeimos poreikių įvertinimas	37
3. Šeimos įgalinimas	38
4. Pagalba nepilnamečiams šeimos nariams	38
PAGALBA VAIKUI, KURIAM BŪDINGAS	
PROBLEMINIS SEKSUALINIS ELGESYS.....	40
Atvejo vertinimas	40
Pagalba vaikui ir šeimai	42
SPECIALISTŲ REAKCIJOS SUSIDŪRUS SU	
SEKSUALINIŲ SMURTU	45
Ką daryti?	47
LITERATŪRA.....	48

INFORMACIJA APIE PAGALBOS CENTRĄ

Vaikų, nukentėjusių nuo seksualinės prievartos, pagalbos centras (toliau – Pagalbos centras) yra vienintelis Lietuvoje specializuotas centras, kuriame visos reikiamos paslaugos sutelktos po vienu stogu. Pagalbos centre paslaugos teikiamos:

- Vaikams iki 18 m. (toliau – vaikams):
 - kurie yra galimai nukentėję nuo seksualinio smurto;
 - kurie įtariami atlikę seksualinio pobūdžio nusikalstamą veiką. Pažymėtina, jog įtariami vaikai į Pagalbos centrą atvyksta kaip galimai patys nukentėję nuo seksualinio smurto, psichologinis vertinimas ir pagalba yra orientuota į paties vaiko galimas patirtis;
 - kuriems reikalingi edukaciniai užsiėmimai, seksualinės prievartos prevencijai.
- Vaiko atstovams pagal įstatymą.
- Specialistams, tiesiogiai dirbantiems su nukentėjusiais vaikais ir/ar šeimomis, norintiems daugiau sužinoti apie darbą su seksualinį smurtą patyrusiais vaikais, išmokti atpažinti seksualinės prievartos auką bei tinkamai reaguoti.

PAGALBOS CENTRE TEIKIAMOS PASLAUGOS

Laikinas apgyvendinimas

Maitinimas

Psichologinis vertinimas

Rekomendacijų tolimesnei ilgalaikiai, kompleksinei pagalbai teikimas

Psichologinė pagalba vaiko atstovams pagal įstatymą

Teisinė vaiko apklausa

Teismo medicinos eksperto apžiūra

Socialinio darbuotojo konsultacijos

Nemokami mokymai įvairių sričių specialistams

Nemokami edukaciniai užsiėmimai vaikams, seksualinės prievartos prevencijai

APGYVENDINIMAS

Vaikai į Pagalbos centrą gali būti priimami planine arba skubos tvarka. Skubos tvarka, kuomet prievarta įvykusi 72 val. laikotarpiu, vaikas gali būti priimamas bet kuriuo paros metu, paskambinus telefono numeriu 8 675 19244. Šis telefono numeris skirtas tik registracijai skubos tvarka, kuomet vaiką į Pagalbos centrą norima atvežti ne darbo valandomis. Kitais atvejais į Pagalbos centrą vaikai registruojami planine tvarka. Vaikų registracija į Pagalbos centrą vykdoma kreipiantis šiais telefonų numeriais: 8 691 31533; 8 600 75189; 8 672 93649; 8 607 82811.

Pagalbos centre vienu metu gali gyventi 10 vaikų. Vaikas apgyvendinamas trimis paroms, o esant poreikiui – ilgesniam laikui. Vaikas iki 7 metų amžiaus arba turintis specialiųjų poreikių, gali būti apgyvendinamas kartu su lydinčiu asmeniu. Organizuojant vaiko atvykimą su lydinčiu asmeniu, svarbu įvertinti lydinčio asmens vaidmenį bei požiūrį į vaiko galimai patirto seksualinio smurto situaciją. Atvejais, kuomet lydintis asmuo netiki vaiku, prieštarauja psichologiniam vertinimui, siekiant išvengti vaikui daromos įtakos, rekomenduojama vaiką į Pagalbos centrą atvežti be lydinčio asmens ar organizuoti vaiko apgyvendinimą Pagalbos centre kartu su neutraliu, vaikui patikimu suaugusiu asmeniu.

PSICHOLOGINIS VERTINIMAS

Pagalbos centre atliekamas pirminis vaiko būsenos įvertinimas bei psichologinis vertinimas dėl galimai patirto seksualinio smurto. Per 10 darbo dienų nuo vaiko *išvykimo* iš Pagalbos centro pateikiamas psichologinis vertinimas ir/ar ilgalaikės kompleksinės pagalbos rekomendacijos. Psichologinis vertinimas bei ilgalaikės kompleksinės pagalbos rekomendacijos teikiamos Tarnybai ar jos įgaliotam teritoriniam skyriui bei teisėsaugos institucijoms pagal pateikiamą prašymą. Vaiko įstatyminiams atstovams teikiamos ilgalaikės kompleksinės pagalbos rekomendacijos.

TEISINĖ VAIKO APKLAUSA, TEISMO MEDICINOS EKSPERTO APŽIŪRA

Pagalbos centre teisinės vaiko apklausos atliekamos specialiaame vaiko apklausos kambaryje, vadovaujantis LR Baudžiamojo proceso kodeksu. Medicinos eksperto apžiūrai į Pagalbos centrą atvyksta Valstybinės teismo medicinos tarnybos specialistai. Tais atvejais, kuomet seksualinė prievarta galimai įvykusi 72 val. laikotarpiu, teismo medicinos eksperto apžiūra atliekama vienoje iš paslaugas teikiančių ASPĮ (Viešoji įstaiga Vilniaus universiteto ligoninė Santaros klinikos, Lietuvos sveikatos mokslų universiteto ligoninė Kauno klinikos, Viešoji įstaiga Klaipėdos universitetinė ligoninė, Viešoji įstaiga Respublikinė Šiaulių ligoninė, Viešoji įstaiga Respublikinė Panevėžio ligoninė).

Teisinė vaiko apklausa bei teismo medicinos eksperto apžiūra vaikui teikiama *tik teisėsaugos prašymu*.

NUKREIPIMAS Į PAGALBOS CENTRĄ

Į Pagalbos centrą vaiką nukreipti gali:

- Vaiko atstovas pagal įstatymą;
- Tarnybos ar jos įgalioto teritorinio skyriaus specialistai;
- Teisėsaugos pareigūnai;

Pagalbos centras apie vaikui teikiamas paslaugas informuoja Tarnybą ir teisėsaugos institucijas, jei jos dar nėra informuotos.

Atkreiptinas dėmesys, kad tais atvejais, kai vaikui jau atlikta teismo psichologinė – psichiatrinė ekspertizė, Pagalbos centre psichologinį vertinimą atlikti nėra tikslinga. Tačiau, jei psichologinė – psichiatrinė ekspertizė planuojama atlikti, Pagalbos centro psichologiniame vertinime pateikta informacija gali būti vertinga ekspertams.

Siekiant užtikrinti, kad teikiama pagalba atitiktų geriausias vaiko interesus bei individualius poreikius, Pagalbos centre su vaiku dirbantiems specialistams svarbu turėti kuo daugiau informacijos apie situaciją (žinomas seksualinio smurto aplinkybės – asmens, galimai įvykdžiusio nusikalstamą veiką, amžių, ryšį su vaiku, nusikalstamos veikos pobūdis, ar informacija apie nusikalstamą veiką prieš vaiką buvo perduota kompetentingoms institucijoms) bei konsultuotis su Tarnybos ar jos įgalioto teritorinio skyriaus specialistais, teisėsaugos pareigūnais, siekiant surinkti papildomos informacijos apie vaiką ir/ar šeimą bei jų poreikius, nepažeidžiant asmens duomenų apsaugos įstatymo.

Aktualią informaciją apie Pagalbos centrą ir teikiamas paslaugas galite rasti interneto svetainėje <https://www.uzuoveja.lt/>

VAIKO INFORMAVIMAS APIE PAGALBOS CENTRĄ

Kalbėdamiesi su vaiku, suteikiame jam saugumo jausmą, skatiname pasitikėjimą bei norą pasipasakoti tai, kas jį neramina. Svarbu, jog vaikai, atvykdami į Pagalbos vaikams centrą, būtų supažindami su pagrindine informacija apie centrą bei dėl ko jie atvyksta. Kiekvienas vaikas yra individualus ir jo suvokimas gali skirtis priklausomai nuo turimos patirties, raidos ypatumų ar emocinės būsenos. Dėl to prieš pradėdami pokalbį apie Pagalbos centrą, pirmiausia susipažinkite su vaiku, pasikalbėkite neutraliomis temomis ir įvertinkite jo galimybes suprasti pateikiamą informaciją. Kartais vykimą į Pagalbos centrą vaikai gali suvokti kaip bausmę ir jaustis kalti. Reikėtų vaikui akcentuoti, kad jis nėra kaltas dėl to, kas nutiko, ir į Pagalbos centrą vyksta todėl, kad Jums rūpi jo sveikata ir gerovė.

Ikimokykliniame amžiuje (3-6 m.) vaikų mąstymas pasižymi konkretumu, tad paaiškinimas turėtų būti trumpas, įtraukiantis tik pagrindinę informaciją. Aiškindami apie Pagalbos centrą stenkitės remtis vaiko patirtimi. Paaiškinkite, jog Pagalbos centre dirba psichologai, t. y. „jausmų gydytojai“, kurie su vaikais žaidžia, piešia ir kalbasi apie jų jausmus. Trumpai aptarkite situaciją ir paaiškinkite vaikui, kad psichologas yra tas žmogus, kuris gali padėti.

Pradinio mokyklinio amžiaus (6-12 m.) vaikų mąstymas tampa vis logiškesnis, atsiranda abstrakčių laiko, kiekio sąvokų supratimas. Dėl to galite suteikti vaikams daugiau informacijos apie buvimo Pagalbos centre laiką, numatomus užsiėmimus, aptarti kylančius jausmus.

Paaugliai (12-18 m.) geba operuoti abstrakčiomis, sudėtingomis sąvokomis, spręsti problemas, kelti hipotezes. Su paaugliais svarbu aptarti ne tik numatomas veiklas (bendravimą su psichologu), tačiau aptarti ir priežastį, dėl kurios jis/ji atvyksta. Pirmiausia paklauskite paties jaunuolio, kaip jis mano, dėl ko jūs esate susirūpinęs ir siūlyte jam/jai pagalbą Pagalbos centre. Bendraujant su paaugliu ir teikiant informaciją svarbus yra lygiavertis santykis – svarbu atsižvelgti į jo/jos nuomonę ir pasirinkimus, įtraukti jį/ją į sprendimų priėmimo procesą.

PAGRINDINIAI POKALBIO SU VAIKU PRINCIPAI

Tiesos principas – kalbėdamiesi su vaiku formuojame tam tikrus lūkesčius, tad vaikas gali patirti didelį nusivylimą ir atsisakyti likti, jei atvyksta „į sanatoriją“, o iš tiesų jį pasitinka psichologas, laukia teisinė apklausa. Nesakykite vaikui to, ko patys tiksliai nežinote, ir nemeluokite vaikui. Suteikite teisingą informaciją. Aptarkite buvimo Pagalbos centre laiką, numatomas veiklas (bendravimas su psichologu) bei informaciją (jei yra žinoma) apie tai, kur vaikas vyks išvažiavęs iš Pagalbos centro.

Bendradarbiavimo principas – gali būti, jog vaikas užduos klausimų, į kuriuos nežinosite atsakymo – aptarkite su vaiku, jog šiuo metu atsakyti negalite, bet atvykę į Pagalbos centrą kartu išsiaiškinsite tai su dirbančiu specialistu. Jei vaikas nežino apie įtarimus dėl seksualinės prievartos, Pagalbos centre dirbantys specialistai (psichologai) padės pristatyti Pagalbos centrą bei vaiko buvimo tikslą.

Savanoriškumo principas – išsakykite, jog vaiko patirtys Jums rūpi ir apie jas būtina papasakoti specialistams, galintiems padėti. Kartu, vaikui/paaugliui svarbu žinoti, jog Pagalbos centre jis galės kalbėti tik apie tai, apie ką jis bus pasiruošęs kalbėti.

SEKSUALINIO SMURTO ATPAŽINIMAS IR ATVEJO VERTINIMAS

SEKSUALINIO SMURTO ATPAŽINIMAS

Vertinant vaiko galimai patirto seksualinio smurto situaciją, svarbu turėti omenyje svarbiausius požymius, kurie būdingi vaikams, nukentėjusiems nuo seksualinio smurto. Nors nemažai požymių nėra specifiski seksualiniam smurtui ir gali būti būdingi vaikams, nukentėjusiems nuo kitų smurto rūšių (fizinio, psichologinio, nepriežiūros), išsamiau apžvelgsime vaiko siunčiamus signalus, būdingus seksualinio smurto situacijai. Vienus požymius stebėsime ir galėsime rinkti iš galimai nukentėjusio vaiko stebėsenos ir pokalbio, kitus – iš situacijos šeimoje vertinimo, pokalbio su šeimos nariais bei jų reakcijų. Svarbu atkreipti dėmesį, jog vieni iš aptariamų požymių gali būti stebimi Tarnybos ar jos įgalioto teritorinio skyriaus specialistų jau pirminės situacijos vertinimo etape, tačiau kitus požymius ir vaiko siunčiamus signalus pastebėti prireiks daugiau laiko ir ilgesnės vaiko bei šeimos stebėsenos. Dėl to ši informacija yra aktuali tiek Tarnybos ar jos įgalioto teritorinio skyriaus specialistams, reaguojantiems į pranešimą dėl įtariamo seksualinio smurto prieš vaiką, tiek ir mobiliosios komandos specialistams, toliau teikiantiems pagalbą vaikui ir šeimai.

KAIP ATPAŽINTI NUO SEKSUALINIO SMURTO GALIMAI NUKENTĖJUSĮ VAIKĄ?

Seksualinio smurto požymiai gali būti skirstomi į kelias grupes:

1. Vaiko atsiskleidimas
2. Fiziniai požymiai
3. Psichologiniai požymiai
4. Elgesyje stebimi požymiai

VAIKO ATSISKLEIDIMAS

Nuo seksualinio smurto nukentėjusiems vaikams dėl juntamos baimės atskleisti paslaptį, atsakomybės, kaltės, gėdos jausmo dažnai yra ypač sunku atsiskleisti ir nuosekliai papasakoti apie galimai patirto smurto situaciją. Tai ypač sudėtinga, jei vaikas smurtą galimai patyrė artimoje aplinkoje, iš asmens, nuo kurio jaučiasi priklausomas. Tyrimai rodo, kad didžioji dalis vaikų apie seksualinį smurtą vaikystėje nutyli. Net ir tie vaikai, kurie vis dėlto renkasi atsiskleisti, tik labai retais atvejais *tiesiogiai* papasakoja įvykio detales, savo patirtis. Dažniausiai vaikai atsiskleidžia *netiesiogiai* – kalba užuominomis, rodo signalus, jog kažkas yra negerai tiesiogiai nepasakydami, kas vyksta, arba atsiskleidžia tik *iš dalies* – papasakoja situacijos fragmentus, kurie iš pažiūros gali atrodyti nepilni, nenuoseklūs (pavyzdžiui, išsako, kad „tėtis kartais elgiasi keistai“, „man nepatinka, kai senelis liečia mano pilvuką“ ir pan.). Maža to, atsiskleidimui vaikas gali pasirinkti tiek žodžius, tiek kitas formas – parašyti laišką, nupiešti piešinį, demonstruoti įkyriai pasikartojančius žaidimo siužetus ar

elgesio modelius, leidžiančius įtarti apie negatyvias patirtis. Specialistams, vertinantiems galimas vaiko patirtis, neretai svarbu iš anksto apgalvoti ir pasitelkti skirtingus būdus vaiko atsiskleidimui paskatinti (pasiūlyti kartu piešti, pažaisti ir pan.).

Svarbu prisiminti, jog atsiskleidimas yra laipsniškas procesas (skirtingų tyrimų duomenimis – nuo pirminio vaiko užsiminimo apie seksualinį smurtą iki pilno atsiskleidimo gali praeiti nuo 6 mėnesių iki kelių metų). Dėl to, vertinant galimai patirto seksualinio smurto situaciją, specialistui svarbu būti kantriam, tačiau budriam ir aktyviam – sužinojus bent menkiausių užuominų ar detalių apie galimą smurtą, nedelsiant reaguoti ir organizuoti tolesnę pagalbą vaikui ir šeimai.

Specialistams, vertinantiems smurto šeimoje situaciją, svarbu prisiminti, jog viena dažniausių vaiko reakcijų į seksualinio smurto atskleidimą – didelė baimė, kaltė, atsakomybė ir iš to sekantis vaiko užsidarymas, priešiškus, atsisakymas bendradarbiauti. Išsigandęs vaikas, kalbinamas specialisto, gali pradėti neigti net ir tuos dalykus, kuriuos anksčiau atskleidė savo pasirinktam asmeniui. Tokia vaiko reakcija jokia būdu nereiškia, kad pirminis vaiko atsiskleidimas yra nepatikimas ir tikrai nepaneigia galimai patirto seksualinio smurto.

Bendraujant su vaiku svarbu prisiminti, kad vaiko atsiskleidimas gali būti apsunkintas ir tiesioginių vaiko reakcijų į traumą – *disociacinės būsenos, potrauminio streso sutrikimo* simptomų. Praktikoje neretai tenka susidurti su situacijomis, kai po trauminio įvykio vaikas atrodo ramus, nereiškia stiprių emocinių reakcijų, tačiau iš pažiūros rami vaiko išvaizda gali signalizuoti itin sudėtingą, gynybinę vaiko reakciją – *disociaciją*. Vaikas gali atrodyti atsitraukęs, sustingęs, „užsisvajojęs“, „žiūrintis tuščiu žvilgsniu“, gyventi fantazijų pasaulyje, pasidalinti patyrimu, kad neįaučia savo kūno, yra „ne čia“, ar net pradėti save vadinti trečiuoju asmeniu. Gali sutrikti laiko suvokimas, dėmesys, atmintis – vaikas gali atrodyti išsiblaškęs, užmaršus, neprisiminti dalies patyrimų, kurie jo psichikoje vienaip ar kitaip siejasi su traumine patirtimi. Dėl to reakcijos į aplinką tampa nelanksčios ar neatitinkančios situacijos, sunkiai koreguojamos – vaikas linkęs kartoti jam įprastus veiksmus, gali nereaguoti į sakomas pastabas ar drausminimo priemones. Seksualinį smurtą, kaip ir kitas traumas, patyrę vaikai neretai pasižymi specifinėmis emocinėmis reakcijomis bei elgesio būdais, vadinamais *potrauminio streso simptomais*, apsunkinančiais kasdienį funkcionavimą bei gebėjimą aiškiai iškomunikuoti savo patirtis. Potrauminio streso simptomus galime atpažinti remdamiesi žemiau išvardintais signalais (svarbu prisiminti, kad šie simptomai ar vaiko reakcija į seksualinio smurto traumą gali būti pastebimi iškart po įvykio, tačiau gali prasidėti ir vėliau, po santykinai ramaus laikotarpio):

- ✓ Patiriami įkyrūs, sunkiai valdomi *prisiminimai* apie smurtinę patirtį;
- ✓ *Nuolatiniai žaidimai*, kuriuose atsikartoja seksualinio smurto situacijos ar su smurtu susijusios temos;
- ✓ *Miego sutrikimai* bei *košmarai*, bauginantys sapnai, kurių turinys ar sukeliama jausmai gali būti susiję arba nesusiję su smurto situacijomis;
- ✓ *Pasikeitusi elgsena* (tam tikrais momentais (pvz., žaidimo metu) vaikas gali jaustis ar elgtis taip, tarsi smurtas vyktų šiuo metu, gali reikštis perdėtas *budrumas* galimiems pavojams;

- ✓ Patiriamas *stresas* ar nemalonūs fiziniai pojūčiai, susidūrus su smurtą primenančiomis užuominomis, su smurtu susijusių ir (ar) smurtinę situaciją primenančių žmonių, vietų, situacijų, veiklų ar daiktų *vengimas*;
- ✓ *Dėmesio ir atminties sutrikimai* (vaikas gali neprisiminti svarbių su smurtine situacija susijusių detalių ar kasdienių dalykų (pvz., savo telefono numerio), nebeišlaikyti dėmesio).

Tiek disociacijos, tiek potrauminio streso reiškinius patiriantiems vaikams gali būti ypač sudėtinga aiškiai, nuosekliai papasakoti apie patirtą seksualinį smurtą. Pasakojimo struktūra taip pat gali priklausyti nuo vaiko amžiaus: kuo vaikas jaunesnis, tuo sunkiau tiksliai nusakyti, kas jam nutiko. Dėl to pasakojimo nenuoseklumas ar tam tikros prieštaros jame neturėtų būti laikomi „melo“ ar „fantazijų“ požymiais.

FIZINIAI POŽYMAI

Apie vaiko patirtą seksualinį smurtą gali signalizuoti fiziniai požymiai – ligos, sutrikimai ar ant vaiko kūno stebimi smurto požymiai:

- ✓ Stebimas sudirgimas, žaizdos ar mėlynės lytinių organų ar išangės srityje ar aplink šią sritį (ypač svarbu atsižvelgti, jei stebimos žaizdos ar mėlynės yra skirtingų gijimo stadijų);
- ✓ Stebimos neaiškios kilmės išskyros, kraujavimas lytinių organų ar išangės srityje;
- ✓ Sperma ant vaiko kūno;
- ✓ Vaikui skauda ar niežti lyties organų sritį (galime stebėti pasikeitusius vaiko judesius, sėdėjimo pozą ar nuolatinį vaiko lietimąsi, kasymąsi ar pan.);
- ✓ Vaikas kenčia nuo pasikartojančių šlapimo sistemos infekcijų;
- ✓ Lytiniu keliu plintančių ligų požymiai;
- ✓ Nepilnametės nėštumas;
- ✓ Psichosomatiniai nusiskundimai, simptomai, neturintys aiškaus somatinio pagrindo – pilvo, galvos skausmai, pykinimas, silpnumas, nuovargis.

PSICHOLOGINIAI POŽYMAI

Nėra specifinių psichologinių požymių, būdingų seksualinį smurtą patyrusiems vaikams, tačiau svarbu atkreipti dėmesį, jei šie požymiai reiškiasi kartu su kitais (fiziniais ar elgesio požymiais), yra intensyvūs, jų atsiradimo priežastis nėra aiški. Apie galimai patirtą vaiko seksualinį smurtą gali signalizuoti:

- ✓ atsiradęs baimingumas;
- ✓ netikėti jausmų pokyčiai konkrečiam asmeniui;
- ✓ uždarumas ir atsiribojimas;
- ✓ sutrikęs vaiko savęs vaizdas;
- ✓ sutrikę santykiai su aplinkiniais.

Baimingumas

Šalia bendro padidėjusio vaiko atsargumo, nerimastingumo, nesaugumo jausmo, seksualinį smurtą patyrusiems vaikams gali išryškėti specifinės, su galimai patirtu smurtu ar smurtine situacija susijusios baimės. Pavyzdžiui, ikimokyklinio amžiaus vaikas gali neprišleisti suaugusiojo, baimingai reaguoti į įprastas kasdienes situacijas (atsisako maudytis, nusirengti drabužius ir pan.). Vaikams gali atsirasti specifinių baimių (pavyzdžiui, baimė pastoti ar susirgti lytiniu keliu plintančiomis ligomis). Vaiko baimes gali padėti atskleisti ir suprasti vaiko elgesys, vaiko atstovų pagal įstatymą atsiliepimai, vaiko lankomos ugdymo įstaigos specialistų pastebėjimai.

Netikėti jausmų pokyčiai konkrečiam žmogui

Apie galimai patirtą vaiko seksualinį smurtą gali signalizuoti stiprūs emocijų pokyčiai, susiję su konkrečiu žmogumi. Galima pastebėti aktyvų vaikų priešinimąsi susitikimams su konkrečiu žmogumi, kontakto vengimą, padidėjusią vaiko įtampą ar nerimą (kartais pasireiškiančią psichosomatiniais simptomais) prieš numanomą kontaktą ar po jo.

Uždarumas ir atsiribojimas

Vaikams, patyrusiems seksualinį smurtą, tenka atlaikyti daug stiprių emocijų (baimę, kalnę, nerimą, pyktį, gėdą, bejėgiškumo jausmą). Seksualinį smurtą apibūdinantis slaptumo, bejėgiškumo, įkalinimo jausmas, stiprios dvejonės savimi ir savikaltos jausmas baugina vaikus atsiskleisti. Tyrimai rodo, kad nepaisant stiprių išgyvenimų, vaikai, vedini stiprių baimių, dažniausiai linkę prisitaikyti prie traumuojančios situacijos, užsisklęsdami savyje, atsiribodami nuo aplinkinių. Tai sutrikdo natūralų vaiko įsitraukimą ir dalyvavimą jam įprastoje, amžių atitinkančioje veikloje (galime stebėti sunkumus įsitraukti į ugdymo procesą, bendravimą su bendraamžiais, susiaurėjusį vaiko interesų ratą).

Sutrikęs savęs vaizdas

Seksualinio smurto patirtis stipriai paveikia ne tik vaiko emocijas, bet ir savęs vaizdo formavimąsi – vaikas gali jaustis kitoks, prastesnis nei bendraamžiai, „nešvarus“, „pažymėtas“, nevertas kitų dėmesio ir meilės. Traumuojančių patirčių veikiamas savęs vaizdas gali atsispindėti ir sutrikusiame vaiko santykiyje su savo kūnu – seksualinį smurtą patyrę vaikai gali pradėti elgtis su savo kūnu destruktiviai jį žalodami, ribodami maistą. Sutrikusį santykį su kūnu galime stebėti ir vaiko išvaizdoje – gali pradėti slėpti, vengti kūniškumo temos rinkdamiesi specifinius, kūną slepiančius drabužius, šukuoseną.

Sutrikę santykiai su aplinkiniais

Seksualinio smurto patirtis gali kurti izoliacijos, atsiribojimo, nepasitikėjimo aplinkiniais ir jų geranoriškumu jausmą ir taip sutrikdyti socialinius santykius. Nuo vaikystės artimiausioje aplinkoje patiriamas smurtas sutrikdo vaikų pasitikėjimą žmonėmis – artimieji, nuo kurių vaikas yra priklausomas, kurie turėtų vaiku rūpintis, jį saugoti, tampa smurto šaltiniu. Vaiko patirtyje prisirišimas, artumas, meilė susipina su baimės, grėsmės, nesaugumo patirtimis. Dėl turimos smurtinės patirties vaikams sunku kurti artimą nuolatinį ryšį su kitu žmogumi: nors jaučia santykio poreikį ir aktyviai jo siekia, pasitikėjimo stoka ir iš jos kylantis priešiškus dažnai trukdo palaikyti norimą santykį. Maža to, vaikai, patyrę seksualinį

smurtą, negauna adekvataus, tinkamo atgalinio ryšio apie tai, koks santykis ir elgesys su kitu žmogumi yra tinkamas. Seksualinio smurto atveju vaiko kūnas tampa įrankiu, santykio kūrimo objektu, dėl to smurtą patyrę vaikai savo kūno „naudojimą“ gali suprasti kaip vienintelį įprastą būdą santykiui užmegzti ir palaikyti. Dėl to nukentėjusiems vaikams dažnai būna sudėtinga užmegzti, palaikyti santykius ir prisirišti. Jie gali vengti artimų ryšių arba atsidurti tokiose situacijose, kuriose kyla grėsmė vėl patirti smurtą.

ELGESYJE STEBIMI POŽYMAI

Reaguojant į vaiko galimai patirtą seksualinį smurtą, svarbu atkreipti dėmesį į vaiko elgseną, ypačiai – į elgsenos pasikeitimus. Smurtą patyrusiems vaikams gali būti būdingas:

- ✓ Seksualizuotas elgesys;
- ✓ Amžiaus neatitinkantis elgesys;
- ✓ Prieštaraujantis ir agresyvus elgesys;
- ✓ Savidestrukcinis elgesys

Seksualizuotas elgesys

Nuosekliai stebimas seksualizuotas vaiko elgesys yra vienas pagrindinių požymių, signalizuojančių apie turėtas tiesiogines ar netiesiogines neigiamas intymias patirtis. Tokį elgesį gali demonstruoti vaikai, savo aplinkoje neapsaugoti ir susiduriantys su amžiaus neatitinkančiu turiniu (pvz., dažno suaugusiųjų seksualinės veiklos, nuogumo matymo ar pornografinio turinio stebėjimo televizijoje ar internetinėje erdvėje) ar patys išgyvenę trauminę patirtis (patyrę smurtą, buvę smurtinių veiksmų šeimoje liudininkais ir pan.). Svarbu akcentuoti, jog itin dažnai vaikai bei paaugliai iki seksualinio smurto situacijos neturi arba turi itin mažai tikslios, aiškios informacijos lytiškumo tema, dėl to tampa pažeidžiami smurtui, o po smurtinio įvykio jų turimos netikslios, fragmentuotos žinios dar labiau išsikreipia. Pažymėtina ir tai, jog ne visi seksualinį smurtą patyrę vaikai demonstruoja seksualizuotą elgesį, todėl tokio elgesio nebuvimas neturėtų tapti pretekstu atmesti prielaidas apie galimą seksualinį vaiko išnaudojimą.

Seksualizuotas elgesys yra apibrėžiamas kaip vaiko seksualinio elgesio formos, kurios neatitinka vaiko amžiaus, yra itin išreikštos, dažnai ar net nuolat kartojasi, stokoja įprastai veiklai būdingo intereso, džiaugsmo, spontaniškumo. Kai toks elgesys pradeda dominuoti vaiko gyvenime, jis išsekvoja visą energiją, reikšmingai trikdo vaiko raidą bei socialinius santykius. Seksualizuotą elgesį nuo įprastos, vaiko amžių atitinkančios seksualinės raidos, padeda atskirti keli kriterijai:

- ✓ *Seksualinių žinių neatitikimas amžiui* (amžių viršijančios žinios, stebimos vaiko žaidimuose ar elgesyje su kitais, vartojamame žodyne, pvz., 3 m. vaikas prašo mamos palaižyti jo lytinių organų sritį).
- ✓ *Intensyvus įsitraukimas į seksualinę veiklą* (kitas veiklas užgožiantis vaiko įsitraukimas į seksualinio turinio žaidimus, filmus ar kitą veiklą bei elgesio nesikoregavimas po pateikiamų pastabų).

- ✓ *Viešumas* (viešas seksualinio elgesio demonstravimas, nepaisant socialinių normų ar priešingai – išskirtinis savo kūno slėpimas, baimingumas, trikdantis kasdienės veiklas).
- ✓ *Seksualinio elgesio formų dažnumas ir įvairovė* (stiprus susirūpinimas seksualine tema, besireiškiantis kone visose vaiko atliekamose veiklose – žaidimuose, piešiniuose, elgesyje, socialiniuose santykiuose, pvz., vaikas dažnai masturbuojasi, jo piešiniuose atsikartoja lytinių organų tematika, žaidimuose su vaikais imituoja lytinius santykius).
- ✓ *Galios santykis* (amžiaus, raidos ar socialinio statuso skirtumai, sąlygojantys nelygiavertį įsitraukimą į seksualinio turinio veiklą – tyrinėjimą, žaidimus ar seksualinius santykius, pvz., 12 m. vaikas žaidžia „daktarus“ su 4 m. vaiku).
- ✓ *Skausmo patyrimas* (seksualinė elgsena atliekama nepaisant patiriamo skausmo, pvz., objektų kišimas į lytinių organų ar išangės sritį per skausmą).
- ✓ *Smurto naudojimas* (socialines bei asmenines ribas pažeidžianti, agresyvi seksualinė elgsena su kitais).
- ✓ *Rizikingi seksualiniai santykiai* (po seksualinio smurto patirties vaikai statistiškai dažniau įsitraukia į neatsakingus lytinius santykius, mokslinėse studijose stebima tendencija, jog seksualinį smurtą patyrusios merginos paauglystėje kelis kartus dažniau susiduria su neplanuotu nėštumu bei lytiniu keliu plintančiomis ligomis).
- ✓ *Santykio su kitu kūrimas per seksualumą* (vaikų, patyrusių seksualinį smurtą, sąmonėje formuojasi klaidingas įsitikinimas, jog lytiniai santykiai ar kitoks kito asmens lytinės aistros tenkinimas yra vienintelis būdas patenkinti savo pačių emocinius ryšio su kitu, santykio, bendrumo poreikius).

Amžiaus neatitinkantis elgesys

Seksualinį smurtą išgyvenusiems vaikams dažniau nei kitiems būdingas *regresyvus elgesys* – jie gali elgtis taip, tarsi būtų keleriais metais jaunesni nei yra iš tiesų, ar grįžti prie jau išaugtų elgesio būdų (pradėti šlapintis ar tuštintis į lovą, verkėti, kristi ant grindų, nors jau buvo išmokę savarankiškai apsitarnauti, laiku nueiti į tualetą, aiškiai kalbėti ar valdyti jausmus). Kartais smurtą patyrę vaikai elgiasi ne kaip jaunesnio, o kaip vyresnio amžiaus – išryškėja *perdėtai brandus elgesys*. Tokie vaikai savo elgesiu gali priminti suaugusiuosius: priiimti savo amžiui pernelyg didelių atsakomybių, elgtis motiniškai ar tėviškai, nevaikiškai rūpintis aplinkiniais. Jauname amžiuje rūpinimasis kitų poreikiais pamirštant savuosius ar amžiaus neatitinkančio seksualumo demonstravimas tampa vieninteliu vaikui suprantamu ryšio kūrimo su kitu būdu.

Prieštaraujantis ir agresyvus elgesys

Smurtą patyrę vaikai gali pasižymėti *neklusniu, prieštaraujančiu* (dar vadinamu opoziciniu) *elgesiu*. Poreikis įtvirtinti save ir iš jo kylantis siekis rinktis pačiam ir paprieštarauti suaugusiesiems („nenoriu!“, „nedarysiu!“) būdingas visiems vaikams, tačiau kai toks elgesys tampa labai išreikštas, bendrauti su vaiku gali tapti sudėtinga. Toks vaikas linkęs nepaklusti prašymams ar taisyklėms, priešišškai, maištingai elgtis su kai kuriais ar visais suaugusiaisiais, ginčytis, ypač tuomet, kai iš jo ko nors reikalaujama, lengvai supyksta, gali tyčia erzinti, kaltinti kitus dėl savo klaidų. Seksualinį smurtą patyrusiems vaikams gali būti sudėtinga valdyti savo emocijas ir numatyti savo veiksmų pasekmes, dėl ko jie gali elgtis impulsyviai, neapgalvotai.

Seksualinį smurtą patyrusių vaikų elgesyje galime pradėti stebėti ne tik opoziciškumą, tačiau ir agresiją. Agresyvus vaikas ne vien nepaklūsta suaugusiųjų reikalavimams ir su jais ginčijasi, tačiau tyčia kenkia aplinkiniams: mušasi, tyčiojasi, žiauriai elgiasi su gyvūnais. Agresyvus elgesys gali būti daugiau ar mažiau sąmoningas ir apgalvotas. Tiek prieštaraujantis elgesys, tiek agresija gali būti susijusi su seksualinio smurto poveikiu vaikui: emocijų įveikos, padarinių numatymo, komunikacijos sunkumais, jausmu, kad pasaulis ir kiti žmonės yra grėsmingi ir nuo jų reikia saugotis, gintis pačiam. Agresyvus vaiko elgesys taip pat gali būti potrauminio streso, kylančio iš patirto seksualinio smurto, simptomas. Specifinė agresijos forma, kuri gali būti būdinga seksualinį smurtą patyrusiems vaikams – agresyvi, kito asmens ribas ir poreikius pažeidžianti seksualinė elgsena ar seksualinio smurto naudojimas prieš kitą.

Savidestrukcinis elgesys

Vaikai, patyrę seksualinį smurtą, dažniau nei kiti yra linkę nukreipti agresiją į save. Savidestrukcinis elgesys gali būti suprantamas ir kaip vaiko būdas pabėgti nuo slegiančių emocijų, pakeičiant sunkiai atlaikomą emocinį skausmą aiškiau apčiuopiamu, fiziniu skausmu. Siekdami išreikšti išgyvenamą skausmą bei bandydami prisišaukti pagalbos, vaikai pradeda kenkti sau tiek atvirais, aiškiai matomais būdais (žalodami save, bandydami nusižudyti), tiek ir netiesioginiais būdais (įsitraukdami į rizikingą elgesį, pradėdami vartoti psichoaktyvias medžiagas ir pan.).

✓ *Savęs žalojimas*

Apie savęs žalojimą kalbame, kai vaikas tyčia žaloja savo kūną, tačiau tokiu elgesiu nesiekia nusižudyti. Įtarti savęs žalojimą galima pastebėjus, kad vaikas:

- ant kūno turi *įbrėžimų, nudeginimų, randų ar mėlynių*, apie kurių atsiradimą negali paaiškinti arba paaiškinimas neatitinka sužalojimo pobūdžio ar rimtumo;
- neįprastai, *destruktyviai elgiasi su savo kūnu*, pavyzdžiui, raunasi plaukus ar draskosi taip, kad pradeda kraujuoti, lieka mėlynių ar randų;
- net šiltu oru *dėvi kūną dengiančius drabužius* (pvz., megztuką ilgomis rankovėmis);
- socialiniuose tinkluose seka ar dalinasi *su savęs žalojimu susijusiu turiniu*.

✓ *Valgymo sutrikimai*

Kalbant apie vaikų bei paauglių destruktivų elgesį bei jo ryšį su seksualinio smurto trauma, dažnai minimi *valgymo sutrikimai*. Viena vertus, kančią sukeliantis valgymo elgesys gali būti suprantamas kaip pykčio nukreipimas į save – nesąmoninga bausmė kūnui dėl seksualinio smurto patyrimo. Kita vertus, maisto ribojimas ir kūno tobulumo siekimas gali tapti būdu atgauti seksualinio smurto metu prarastą galią spręsti, ką daryti su savo kūnu. Su valgymu susijusių sunkumų turintys vaikai ar jaunuoliai ne visuomet išsiskiria iš kitų savo pernelyg mažu ar dideliu svoriu. Dėl šių priežasčių bei dėl to, kad savo išvaizda, svoriu bei maistu rūpinasi daugelis paauglių, valgymo sutrikimus atpažinti nėra lengva. Valgymo sutrikimų turintiems vaikams gali būti būdingas skirtingas elgesys, tačiau įtarti šią problemą galima pastebėjus, kad maistas ir (ar) svoris vaikui tapo pagrindiniu rūpesčiu.

Pamatyti galime:

- *Fizinius pokyčius*: ženklų svorio sumažėjimą, padidėjimą ar nuolatinius svyravimus, dingusias menstruacijas, nubrozdinimus ar nuospaudas ant pirštų sąnarių, odontologines problemas – pageltusius dantis, dylantį emalį, ėduonį (nuospaudos bei dantų problemos gali atsirasti dažnai sukeltiant vėmimą), pakitusį kūno plaukuotumą (daug plonų plaukelių);
- *Perdėtą susirūpinimą savo svoriu bei išvaizda*: vaikas gali daug laiko praleisti prieš veidrodį apžiūrinėdamas bei kritikuodamas savo kūną, dažnai svertis, kalbėti, kad yra „storas“, dėvėti plačius figūrą slepiančius drabužius;
- *Maisto ribojimą*, kai vaikas valgo tik mažomis porcijomis ar tik tam tikrą nekoloringą maistą, nuolat maistą sveria, skaičiuoja kalorijas, atsisako tam tikrų maisto produktų grupių (angliavandenių, riebalų turinčio maisto, mėsos, pieno produktų, cukraus ar kt.), vengia valgyti kartu su kitais žmonėmis, dažnai išsisukinėja nuo valgymo (pvz., teigia pavalgęs anksčiau), praleidžia valgymus;
- *Persivalgymą*, apie kurį galima įtarti pastebėjus, kad namuose per trumpą laiką dingsta dideli maisto kiekiai, atsiranda daug tuščių maisto pakuočių, vaikas savo kambaryje slepia daug kaloringo maisto;
- *Maisto šalinimą* (vėmimą, vaistų vartojimą, perdėtai intensyvų sportą): vaikas dažnai bėgioja į tualetą, iškart po valgio dingsta ar paleidžia tekėti vandenį, kad paslėptų šalinimo garsus, naudoja daug dantų skalavimo skysčio, mėtinių saldinių, kramtomosios gumos ar kvėpalų, kad nuslėptų kvapą po vėmimo, vartoja laisvinamuosius ar diuretikus, ilgai ir (ar) intensyviai sportuoja, ypač po valgio;
- *Perdėtą susirūpinimą maistine verte*: vaikas gali skirstyti maistą į „gerą“ (sveiką, „švarų“) ir „blogą“ (nesveiką, „nešvarų“), vertinti save pagal tai, ką valgė, praleisti daug laiko gilindamasis į produktų etiketes ar ieškodamas informacijos apie mitybą;
- *Nuotaikos bei elgesio pokyčius*, kai vaikas dažnai atrodo nervingas, nerimastingas, prislėgtas, susierzina, jei negali laikytis savo susikurtų valgymo ar sporto taisyklių, šalinasi draugų, meta mėgstamus užsiėmimus.

✓ Priklausomybės

Norint pastebėti psichoaktyviųjų medžiagų vartojimo požymius, svarbus ryšys su vaiku, domėjimasis jo aplinka, bendravimas su mokykla. Įtarti medžiagų vartojimą galima pastebėjus *staigus elgesio pokyčius*: vaikas gali užmegzti ryšius su vyresniais ar problemiško elgesio draugais, vis dažniau neperspėjęs grįžti vėlai ar dingti iš namų ir nepaaiškinti, kur buvo, nebesidomėti ankstesniais pomėgiais, bėgti iš pamokų ar nebesistengti mokytis, neigti medžiagų žalą ir teisinti vartojimą, rinkti vaistus iš namų vaistinėlės, vogti, nutolti nuo šeimos, tapti ypač užduras. Netrukus po vartojimo galima pastebėti *emocinį nestabilumą, nerišlų kalbėjimą ar didelį šnekumą* bei *fiziologinius simptomus*: nenatūraliai išsiplėtusius ar susitraukusius vyzdžius, akių ar veido paraudimus, prakaitavimą, apetito pokyčius, neįprastą kvapą iš burnos ar nuo drabužių, koordinacijos stoką, mieguistumą.

ATVEJO VERTINIMAS

SIGNALAI IŠ ARTIMOS VAIKO APLINKOS

Apie galimai patiriamą vaiko seksualinį smurtą gali signalizuoti ne tik fiziniai simptomai, vaiko elgsena ar pakitusios emocijos, tačiau vaiko artimoje aplinkoje esančių asmenų reakcijos, elgesys. Dėl to įtariant apie seksualinį smurtą ypač svarbus vaiko aplinkos įvertinimas bei informacijos rinkimas iš kelių šaltinių (vaiko lankomos ugdymo įstaigos ar kitų su vaiku bendraujančių specialistų (socialinių darbuotojų, psichologų ir pan.), vaiko atstovų pagal įstatymą bei kitų šeimoje augančių vaikų). *Vaiko atstovo pagal įstatymą ar kito vaiką prižiūrinčio/su vaiku laiką leidžiančio suaugusiojo reakcijos*, į kurias ypač svarbu atkreipti dėmesį vertinant seksualinio smurto grėsmę:

- ✓ Negerbia ir nepaiso kito asmens ribų, nereaguoja ir neklauso, net jei yra sakoma „ne“;
- ✓ Liečia vaiką nepriimtiniu būdu;
- ✓ Vaiko gyvenime užima ne papildančio suaugusiojo rolę, tačiau siekia tapti vaiko draugu (kalbant su vaiku pasakoja apie savo problemas, santykius ir pan.; teikia vaikui dovanas be progos ar priežasties);
- ✓ Vengia megzti amžių atitinkančias draugystes, neturi savo amžiaus draugų;
- ✓ Labai daug laiko praleidžia su vaiku, nuolat ieško preteksto pasilikti dviese, atskirai nuo kitų aplinkinių;
- ✓ Reiškia neįprastą interesą ar reakcijas į seksualinę vaiko raidą (pavyzdžiui, komentuoja vaiko intymias vietas, brendimo požymius, yra linkęs įprastam vaiko elgesiui priskirti seksualinę prasmę ar įprastai, ramiai reaguoti į seksualizuotą vaiko elgesį, jį teisinti, normalizuoti);
- ✓ Riboja vaiko ryšius su kitais (tiek su vaikais, tiek su suaugusiais).

Kilus įtarimui, kad vaikas šeimoje galėjo patirti seksualinį smurtą, svarbu įvertinti grėsmę jo saugumui namuose, šeimos turimus resursus, pagalbos poreikį ir galimybes. Tais atvejais, kai vaikas galimai nukentėjo nuo savo atstovo pagal įstatymą seksualinio smurto, reikėtų įvertinti jam kylančią riziką artimoje aplinkoje patirti:

- pakartotinį seksualinį smurtą;
- fizinį smurtą;
- emocinį smurtą.

Dažniausiai iškart po seksualinio smurto atsiskleidimo didžiausia grėsmė kyla nukentėti nuo įvairaus pobūdžio emocinio smurto:

- vaiku gali netikėti nesmurtavęs vaiko atstovas pagal įstatymą, broliai, seserys ir kiti šeimos nariai;
- vaikas gali būti kaltinamas dėl patirto seksualinio smurto. Pavyzdžiui, jam gali būti sakoma, kad jis pats sugundė smurtautoją;
- vaikas gali būti atstumtas savo šeimos. Nesmurtavęs vaiko atstovas pagal įstatymą, broliai ir seserys gali ant jo pykti dėl išgyvenamos gėdos, kilusių sunkumų šeimoje, smurtavusio atstovo pagal įstatymą netekties;

- vaikas gali būti kaltinamas dėl smurto atskleidimo pasekmių. Pavyzdžiui, vaiką gali kaltinti, kad jam papasakojus apie patirtą seksualinį smurtą smurtavęs vaiko atstovas pagal įstatymą turėjo išvykti iš namų, neteko darbo, jam buvo skirta laisvės atėmimo bausmė, įvyko vaiko atstovų pagal įstatymą skyrybos, šeima sulaukė nepageidautino socialinių tarnybų dėmesio;
- vaikas gali patirti spaudimą paneigti savo liudijimą apie seksualinio smurto patirtį.

Vertinant, kiek vaikas yra saugus šeimoje, svarbu atsižvelgti į pakartotinio seksualinio smurto riziką didinančius veiksnius:

- *seksualinio smurto rūšį*. Vaikas patiria didesnę riziką ateityje nukentėti nuo seksualinio smurto, jeigu jis vyko su prasiskverbimu ir buvo naudojamos kelios seksualinio smurto rūšys;
- *patirto seksualinio smurto ypatumus*. Svarbu atsižvelgti į seksualinio smurto dažnį, trukmę, naudotos jėgos laipsnį ir grasinimus. Kuo dažniau ir ilgiau buvo smurtaujama, tuo sunkiau smurtautojui susilaikyti. Jėgos ir grasinimų naudojimas taip pat didina riziką vaikui pakartotinai patirti smurtą. Emocinio smurto rizika didėja, kai grasindamas smurtautojas manipuliuoja vaiku (pavyzdžiui, sako: „jei kam nors apie tai papasakosi, išardysi šeimą“). Kai smurtautojas grasina fiziniais sužalojimais, vaikas patiria didesnę riziką nukentėti nuo fizinio smurto;
- *aukos amžių*. Kuo auka jaunesnė, tuo ji labiau pažeidžiama;
- *aukos ir smurtautojo santykius*. Kuo artimesni aukos ir smurtautojo giminystės ryšiai, tuo didesnę smurto, ypač emocinio, riziką ji patiria;
- *aukų skaičių*. Kuo daugiau vaikų yra nukentėję nuo seksualinio smurto, tuo smurtautojui bus sunkiau kontroliuoti savo seksualinį elgesį;
- *smurtautojų skaičių*. Kuo daugiau yra smurtavusių asmenų, ypač šeimoje, tuo didesnę pakartotinio smurto riziką vaikas patiria;
- *nesmurtavusio vaiko atstovo pagal įstatymą reagavimą į seksualinio smurto atskleidimą ir funkcionavimo lygį*. Svarbu atsižvelgti į nesmurtavusio vaiko atstovo pagal įstatymą reakciją, sužinojus apie seksualinį smurtą, jo santykius su vaiku ir priklausomybės nuo smurtautojo lygį. Jeigu jis netiki vaiku, yra nelinkęs užtikrinti geriausių vaiko interesų, jo santykiai su vaiku yra prasti arba jis yra priklausomas nuo smurtautojo, vaikas patiria didesnę riziką nukentėti nuo seksualinio ir emocinio smurto;
- *smurtautojo reagavimą į seksualinio smurto atskleidimą*. Smurtautojo prisipažinimas, nors įvyksta retai, lemia mažesnę pakartotinio smurto riziką. Rizika yra didesnė, jeigu jis neigia smurtavęs, ypač, jeigu kaltina auką dėl smurto atskleidimo. Abiem atvejais, smurtautojui likus namuose su auka, kyla didelė rizika, kad ji vėl nukentės nuo smurto;
- *kitus šeimos patiriamus sunkumus*, pavyzdžiui, psichoaktyvių medžiagų vartojimą, smurtą šeimoje, psichikos sutrikimus, protinę negalią. Rizikos laipsnis priklauso nuo to, kiek sunkumų šeima patiria, kaip stipriai jie išreikšti, kurie šeimos nariai juos patiria.

Nutarus vaiką palikti namuose ir siekiant įsitikinti jo saugumu, būtina įvertinti:

1. Ar nesmurtavęs vaiko atstovas pagal įstatymą yra pajėgus užtikrinti vaiko saugumą. Jis turi:
 - būti suinteresuotas užtikrinti vaiko saugumą;
 - suprasti ir prisiimti atsakomybę apsaugoti vaiką;
 - būti pajėgus atsižvelgti į vaiko poreikius (pavyzdžiui, sveikatos priežiūros);
 - nebijoti smurtautojo;
 - būti emociškai stabilus;
 - gebėti bendradarbiauti su institucijų specialistais bei laikytis įsipareigojimų užtikrinant vaiko saugumą (pavyzdžiui, laikytis nustatytų kardomųjų priemonių tvarkos, neleisti susitikti su smurtautoju);
 - gebėti įvertinti susiklosčiusias aplinkybes ir identifikuoti pavojingas situacijas.

Svarbu įvertinti nesmurtavusio vaiko atstovo pagal įstatymą intencijas bei atsižvelgti į jo gyvenimo istoriją (ar jis galėjo apsaugoti vaiką praeityje).

2. Nesmurtavusio vaiko atstovo pagal įstatymą santykį su vaiku:
 - koks jo požiūris į vaiką;
 - kaip jis supranta saugios aplinkos vaikui sukūrimą;
 - ar vaiką traktuoja kaip auką, ar kaip nusipelnusį smurtinio elgesio;
 - kaip šis asmuo bei pats vaikas vertina jų tarpusavio santykius;
 - ar vaikas pasitiki suaugusiuoju.
3. Ar nesmurtavęs asmuo tiki, kad grėsmė yra reali ir yra pasirengęs apsaugoti vaiką:
 - ar smurtautojas gyvens šalia, ar toli nuo namų;
 - ar smurtautojas turės galimybę susitikti su vaiku ne namų aplinkoje;
 - ar nesmurtavęs asmuo suvokia savo teisinę atsakomybę užtikrinant vaiko saugumą.

Vertinant galimai patirto seksualinio smurto situaciją, labai svarbu prisiminti, kad *smurtą vaikas gali patirti ne tik iš suaugusio asmens, tačiau ir iš kito vaiko*. Literatūroje nurodoma, kad seksualinis smurtas tarp vaikų (taip pat ir tarp brolių/seserų) dažnai yra nepastebimas, aplinkinių ir šeimos „nurašomas“ vaikų „žaidimams“. Maža to, jaunesni vaikai, dėl savo amžiaus ir suvokimo ypatumų, gali nesuprasti, kad tai, kas vyksta tarp jo ir brolio/sesers ar kito vaiko, yra seksualinis smurtas. Dėl visų minėtų priežasčių, į stebimas smurto apraiškas gali būti nesureaguota rimtai. Nepaisant to, specialistai, ilgiau dirbantys su šeima bei turintys tęstinį kontaktą (pavyzdžiui, mobiliųjų komandų specialistai, atvejo vadybininkai, šeimos socialiniai darbuotojai), turėtų būti atidūs, jei:

- ✓ šeimoje auga daugiau skirtingo amžiaus vaikų, vyresni vaikai paskirti atsakingais už jaunesniųjų priežiūrą;
- ✓ šeimoje nėra aiškių fizinių bei emocinių ribų santykiuose, nesilaikoma privatumo taisyklių (pavyzdžiui, vaikai turi dalintis viena lova ir pan.);
- ✓ šeimoje yra buvę kitų smurto apraiškų (fizinio, emocinio smurto, vaikų nepriežiūros atvejų);
- ✓ vaiko atstovai pagal įstatymą emociškai ar fiziškai patiriami kaip neprieinami, vyresni šeimos vaikai perima atstovo pagal įstatymą vaidmenį šeimoje;
- ✓ šeimoje stinga autoritetingo suaugusiojo, gebančio pastebėti netinkamą vaikų elgesį, į jį sureaguoti.

Įtariant, kad artimoje aplinkoje vaikas patiria seksualinį smurtą, nepriklausomai nuo to, kas galimai smurtavo, būtina atidžiai ir visapusiškai įvertinti situaciją šeimoje, siekiant jai suteikti reikiamą pagalbą. Renkant informaciją apie įvairius šeimos funkcionavimo ypatumus, svarbu įvertinti ir specifinius aspektus, reikšmingus seksualinio smurto atvejais.

1. Vaiko atstovų pagal įstatymą reakcija į seksualinio smurto atsiskleidimą:
 - Kaip vaiko atstovai pagal įstatymą reaguoja į vaiko patirto seksualinio smurto atsiskleidimą?
 - Ar jie suvokia ir pripažįsta situacijos rimtumą?
 - Ar yra tikima vaiku?
 - Ar vaikas nėra kaltinamas ir laikomas atsakingu dėl patirto seksualinio smurto?
2. Seksualinį elgesį ir asmenines ribas:
 - Kokios yra seksualinio elgesio normos šeimoje?
 - Ar vaikas šeimoje yra apsaugotas nuo amžiaus neatitinkančio seksualinio turinio? Pavyzdžiui, ar vaikas galėjo susidurti su pornografinio turinio medžiaga internete, žurnaluose, per televizorių? Jeigu vaiko atstovai pagal įstatymą namuose žiūri pornografinio turinio medžiagą, ar vaikas galėjo tai pamatyti ar išgirsti? Kaip vaiko atstovai pagal įstatymą prižiūri vaiko veiklą internete ir užtikrina jo saugumą?
 - Kokių taisyklių, susijusių su asmeninėmis ribomis ir privatumu, laikomasi šeimoje? Ar jos atitinka vaiko amžių ir poreikius? Pavyzdžiui, kokios yra taisyklės, susijusios su nuogumu? Kada vaikas namuose būna nuogas ar beveik nuogas? Kada vaiko atstovai pagal įstatymą namuose būna nuogi ar beveik nuogi? Ar vaikas mato vaiko atstovus pagal įstatymą ar kitus asmenis nuogus? Ar vaikas galėjo matyti vaiko atstovų pagal įstatymą ar kitų asmenų lytinius santykius?
 - Kokios yra taisyklės, susijusios su fiziniu kontaktu? Kas nutinka, jeigu vaikas nenori fizinio kontakto (pavyzdžiui, apsikabinti)? Kaip jis tai parodo? Kaip į tai reaguoja vaiko atstovai pagal įstatymą?
 - Ar vaiko atstovai pagal įstatymą su vaiku kalbasi apie saugų elgesį, su kūno saugumu susijusias taisykles?
3. Normalios vaiko seksualinės raidos supratimą:
 - Kaip vaiko atstovai pagal įstatymą supranta normalų ir natūralų vaiko elgesį skirtingais raidos tarpsniais?
 - Ar toks vaiko atstovų pagal įstatymą suvokimas yra adekvatus ir atitinkantis socialines normas?
 - Ar vaiko atstovai pagal įstatymą geba su vaiku kalbėtis apie „gerus“ ir „blogus“ prisilietimus, atsižvelgdami į jo raidos tarpsnį?
4. Vaiko atstovų pagal įstatymą seksualines patirtis:
 - Ar patys vaiko atstovai pagal įstatymą yra patyrę seksualinį smurtą? Patyrus seksualinį smurtą didėja tikimybė ateityje pačiam smurtauti, pasirinkti smurtaujantį partnerį, tampa sunkiau adekvačiai įvertinti vaiko patiriamą riziką nukentėti nuo seksualinio smurto, jį atpažinti bei tinkamai reaguoti.
 - Ar vaiko atstovai pagal įstatymą jaučiasi pakankamai patogiai, kad galėtų kalbėtis su vaiku apie seksualinį elgesį ir ribas, ar vengia pokalbių šiomis temomis?

- Kokią žinią vaiko atstovai pagal įstatymą perduoda vaikui apie jo kūną ir privatumą?
5. Gyvenimo sąlygos namuose:
- Ar vaikas dalinasi kambariu, miega vienoje lovoje su kitu šeimos nariu?
 - Ar namuose pakanka vietos, kad būtų galima užtikrinti šeimos narių privatumą?
 - Ar namuose gyvena kiti asmenys (ne šeimos nariai)?
 - Kaip vaikas yra prižiūrimas namuose?
 - Ar yra veiksmų, galinčių daryti neigiamą įtaką vaiko atstovų pagal įstatymą gebėjimui rūpintis vaiku ir užtikrinti jo saugumą (pavyzdžiui, ar vaiko atstovai pagal įstatymą vartoja psichoaktyvias medžiagas)?
6. Šeimos ryšiai ir turima socialinė parama:
- Kas dažnai lankosi namuose?
 - Kaip gerai vaiko atstovai pagal įstatymą pažįsta šiuos asmenis?
 - Ar prižiūrimos vaiko sąveikos su šiais asmenimis?
 - Kokie vaiko santykiai su šiais asmenimis?

BENDRAVIMO YPATUMAI SU NUKENTĖJUSIU VAIKU, ŠEIMA, SPECIALISTAIS

GALIMOS VAIKO REAKCIJOS Į SMURTO SITUACIJĄ IR ATSISKLEIDIMO APLINKYBES

Seksualinį smurtą patyrę vaikai tai išgyvena individualiai, skirtingai, priklausomai nuo jų amžiaus bei individualių asmenybinių bei raidos charakteristikų. Kai kurie vaikai nerodo intensyvių emocinių reakcijų (apie įvykius kalba šaltai, neišitraukę arba priešingai – demonstruoja pozityvumą, optimizmą, rūpinasi artimųjų emocijomis), o kai kada reiškiasi itin stiprios trauminės reakcijos (košmarai, smurto situaciją primenančių situacijų ar žmonių vengimas). Kokia bebūtų smurtą patyrusio vaiko elgsena, ji signalizuoja apie sudėtingas patirtis ir turėtų būti suprantama kaip būdas prisišaukti paramos ir pagalbos.

Apie patiriamą seksualinį smurtą vaikai dažniausiai nutyli, bijodami smurtautojo bei aplinkinių reakcijų, nepasitikėdami pagalbos galimybėmis. Daug įtakos vaiko atsiskleidimui ir reakcijai turi seksualinio smurto aplinkybės ir aplinkinių reakcijos:

- ✓ Vaiku bandoma manipuliuoti, įtikinti, kad tai, kas įvyko nėra smurtas, ypatingai jei nebuvo naudojamas fizinis smurtas ir (ar) jėga;
- ✓ Vaiko suvokimas, ar seksualinio smurto metu galėjo patirti sunkių sužalojimų kūnui ir (ar) mirti;
- ✓ Ilgalaikis seksualinis vaiko išnaudojimas;
- ✓ Smurtautojas yra šeimos narys, giminaitis ir (ar) vaikui svarbus asmuo, kuriam yra jaučiami ambivalentiški jausmai;
- ✓ Smurtautojas gėdina, kaltina ar gąsdina vaiką, grasina jam ar jo šeimai dėl įvykio atskleidimo;
- ✓ Vaiko atstovų pagal įstatymą reakcijos į vaiko patirtą seksualinį smurtą (pvz., netikėjimas vaiku, vaikai bijo nuvilti savo atstovus pagal įstatymą, sugriauti šeimą);
- ✓ Kai kurie vaikai nesupranta, kad tai, kas su jais vyksta, yra seksualinis smurtas.

Seksualinis smurtas sužeidžia ne tik vaiko kūną, bet ir jo vidinį pasaulį. Svarbu paminėti, kad vaikams seksualiai traumuojančiu įvykiu gali tapti ne vien per jėgą vykstanti seksualinis smurtas, bet ir amžiaus neatitinkančios seksualinio pobūdžio patirtys, kurios taip pat sukelia stiprias neigiamas emocines reakcijas ir išgyvenimus. Pastebima, kad dažniausiai pasitaikančios ir stipriausios vaikų emocinės reakcijos į seksualinio smurto aplinkybes yra šios:

- **Baimė.** Vaikai, patyrę seksualinę smurtą, labiausiai bijo, kad jų pasakojimu niekas nepatikės. Dėl to svarbu, kad elgdamiesi ramiai, padrąsindami ir palaikydami vaiką, leistumėte jam pajusti, jog juo tikite. Kartu seksualinis smurtas glaudžiai siejasi su paslaptimi, kuomet suaugęs asmuo naudojasi savo autoritetu ir manipuliuodamas vaiko emocijomis siekia išlaikyti savo veiksmų slaptumą ir išvengti galimos atsakomybės. Tokiu atveju vaikas gali baimintis atskleisti dėl smurtautojo reakcijų ir galimo keršto. Nepaisant vaiko pasirinkto būdo atsiskleisti apie patirtą

smurtą (ar tai būtų tiesioginis pasakojimas, ar atskleistas iš dalies, per užuominas), svarbiausia santykyje su vaiku išlikti nuoširdžiam, tikėti vaiko pasakojimu, jį nuraminti ir palaikyti atsiskleidimo procese.

- Vaikus taip pat gali gąsdinti institucijų darbuotojai ar galimos procedūros po atsiskleidimo. Dažniausiai įsitraukus institucijų darbuotojams aiškintis seksualinio smurto aplinkybes, vaikas juos gali patirti kaip baugias autoritetingas figūras, kurios gali juos „atimti“, „suimti“, „bausti“, dėl turėtų patyrimų savo aplinkoje ar atstovų pagal įstatymą nuostatų gali rasti nerimas ir nepasitikėjimas atsiskleisti. Vaiką nuraminti ir užmegzti su juo kontaktą gali padėti trumpas, neformalus papasakojimas apie save, pokalbis su vaiku apie jo pomėgius.
- **Gėda.** Vaikai labai dažnai gėdijasi kalbėti apie tai, kas jiems įvyko. Ypatingai vyresni vaikai seksualinį smurtą suvokia kaip stigmatizuojančią patirtį, dėl kurios jie gali jaustis „nešvarūs“, kitokie nei jų bendraamžiai, „nenormalūs“. Dėl to ypač svarbu normalizuoti išgyvenamus jausmus ir, priklausomai nuo vaiko brandos ir suvokimo, paaiškinti apie tai, kokius pasikeitimus ar simptomus vaikas gali patirti ir kada reikėtų kreiptis pagalbos. Ypač svarbu suteikti vilties ir palaikymo paaiškinant vaikui ar paaugliui, kad taip gali nutikti bet kuriam vaikui ir kad tai, ką jis išgyvena, yra laikina ir ilgainiui jis pasijus geriau.
- **Kaltė.** Vaikai nuo ankstyvo amžiaus yra mokomi apie intymias kūno vietas, kad nevalia jų rodyti viešumoje. Smurtą patyrę vaikai išgyvena didelę sumaištį, kadangi pagrindinis suvokimas apie intymias ir atviras kūno vietas seksualinio smurto atveju yra pažeidžiamas, tad po smurtinio įvykio vaikai yra linkę manyti, kad tai įvyko dėl jų kaltės. Tad vaikams itin svarbu priminti, kad jų kūnas priklauso tik jiems, tik jie yra savo kūno šeimininkai ir niekas kitas neturi teisės liesti ar elgtis su jų kūnu taip, kad sukeltų vaikui nemalonius išgyvenimus. Kartu vaikas gali jausti kaltę ir dėl atskleidimo fakto, jei jis buvo išnaudojamas jam artimo asmens. Tad svarbu atsiskleidimo procese palaikyti vaiko apsisprendimą atsiskleisti, patikinti, kad pasielgė teisingai.
- **Nerimas ir kontrolės praradimas.** Kadangi seksualinį smurtą patyrę vaikai išgyvena stiprų kontrolės praradimo, bejėgystės jausmą, jie gali itin stipriai ir negatyviai reaguoti į suaugusiojo sprendimus, autoritetą (patirti tai kaip dar vieną smurto rūšį ir tam aktyviai priešintis). Dėl to itin svarbu, kad vaikas jaustųsi įtrauktas ir dalyvaujantis su juo susijusių sprendimų priėmimo procese, planuojant pagalbą būtų atsižvelgiama į vaiko norus ir poreikius, trumpai, tačiau atvirai ir vaikui suprantama kalba paaiškinant, kas vyks toliau.
- **Atsitraukimas.** Vaikas gali vengti ir atsisakyti kalbėti apie patirtą seksualinį smurtą dėl anksčiau minėtų emocinių reakcijų. Tokiomis aplinkybėmis vaiko atsiskleidimas gali būti labai laipsniškas, užtrukti savaitę ar net mėnesius, kol vaikas jausis pakankamai saugus iki galo atskleisti apie turėtas patirtis. Jeigu vaikas pokalbio metu atskleidžia tik keletą detalių apie smurtą, galite švelniai jį paskatinti kalbėti (pavyzdžiui, „Papasakok apie tai plačiau“), tačiau vaikas neturėtų būti spaudžiamas pasakoti daugiau, nei tuo metu yra pasirengęs. Pasakykite vaikui, kad jis neprivalo atsakyti į klausimus, taip pat patikinkite, jog jį išklausysite, kai tik jis norės kalbėtis. Svarbu kontroliuoti savo emocines reakcijas, išlikti ramiems kalbant su

vaiku, vengti kategoriškų, vertinančių komentarų, nesmerkti smurtautojo. Vis dėlto svarbu vaikui pasakyti, kad joks žmogus, netgi mylimas bei artimas, neturi teisės elgtis taip, kaip su juo buvo pasielgta.

Kaip matyti, daugumos vaikų, patyrusių seksualinį smurtą, patiriamos emocinės reakcijos yra susijusios tiek su smurto situacija, tiek su atsiskleidimo ypatumais. Vaikai gali norėti nusišlėpti faktą apie patirtą seksualinį smurtą siekiant išvengti stigmatizacijos, gėdos jausmo, baiminantis institucijų įsitraukimo ir stengtis kuo greičiau grįžti į įprastą gyvenimo ritmą. Svarbiausia vaikams užtikrinti, kad jie nėra atsakingi ir kalti tiek dėl smurto situacijos, tiek dėl jos kylančių teisinių procesų.

BENDRAVIMAS SU VAIKU

Seksualinio smurto atskleidimas yra sudėtingas procesas tiek smurtą patyrusiam vaikui, tiek su juo bendraujančiam specialistui. Apgalvotas ir jautrus suaugusiojo elgesys gali padėti vaikui nuoširdžiau ir tiksliau papasakoti apie savo patirtis. Toliau pateikiamos rekomendacijos, kaip pokalbio metu sukurti tinkamas sąlygas vaiko atsiskleidimui.

- 1. Užtikrinkite pokalbio konfidencialumą.** Kalbėkitės su vaiku atskiroje patalpoje, nedalyvaujant kitiems asmenims, atkreipkite dėmesį į garso izoliaciją – jei reikia, kalbėkite tylėniu balsu. Tai ypač svarbu tais atvejais, kai seksualinis smurtas įtariama artimoje aplinkoje, kadangi bijodamas, jog jį gali išgirsti smurtautojas, vaikas gali užsisklęsti ar paneigti realiai vykusio smurto išgyvenimą. Seksualiai išnaudojamiems vaikams neretai grasinama, kad prasitarus apie smurtą nukentės jie patys arba jų artimieji, tad gali būti vertinga vaiką patikinti, kad atvykote jam padėti bei jį apsaugoti, todėl su jumis galima kalbėtis atvirai.
- 2. Užmegzkite kontaktą su vaiku.** Prieš pradėdami pokalbį apie galimai patirtą seksualinį smurtą, skirkite šiek tiek laiko santykio su vaiku kūrimui: prisistatykite, atsižvelgdami į vaiko amžių bei raidos ypatumus trumpai paaiškinkite, kas esate ir koku tikslu atvykote, leiskite vaikui pasidomėti jumis, užduoti jums klausimų. Sukurti ryšį gali padėti bendrumų su vaiku atradimas (pvz., „aš irgi auginu katę“). Tuomet pasikalbėkite su vaiku apie neutralias temas, pavyzdžiui, pomėgius, būrelius, ir palaipsniui pereikite prie asmeniškesnių, jautresnių, nemalonių temų.
- 3. Atidžiai, nepertraukinėdami išklauskite vaiko pasakojimą.** Seksualinio smurto atskleidimas – emociškai sudėtingas procesas tiek vaikui, tiek specialistui. Tam, kad papasakotų apie patiriamą išnaudojimą, vaikui tenka įveikti daug sunkių jausmų, pavyzdžiui, gėdą, baimę, kad juo nepatikės, nerimą dėl smurtautojo keršto. Vaiko pasakojimas apie trauminius įvykius gali būti ne iki galo nuoseklus ar stokoti suaugusiojo požiūriu svarbių detalių. Kartais atsiskleidimas gali būti lėtas ir laipsniškas, užtrukti savaites ar net mėnesius, kol vaikas iki galo nupasakos visas patirtis. Nors tai nėra lengva, svarbu leisti vaikui pasakoti taip, kaip jis tuo metu gali. Laisvas pasakojimas leidžia surinkti tiksliausius, mažiausiai svetimų interpretacijų paveiktus duomenis apie tai, kas vaikui iš tiesų nutiko.
- 4. Leiskite vaikui kalbėti savais žodžiais.** Seksualinį smurtą patyręs vaikas gali vartoti žargoną, savitus žaidžius, įvardydamas lytinių organų pavadinimus ar nusakydamas

tam tikrus seksualinius veiksmus. Svarbu netaisyti vaiko kalbos, nes jis gali pasijusti kritikuojamas ir užsiverti. Galimybė kalbėti savais žodžiais leidžia vaikui pasijusti saugiau ir laisviau atskleisti savo išgyvenimus. Tai taip pat svarbu, siekiant nepakenkti būsimai teisinei apklausai. Jeigu kyla abejonė, ar teisingai suprantate vaiką, išklausius jo pasakojimą gali būti naudinga pasitikslinti (pvz., „ką tu vadini...?“).

5. **Tikslindamiesi naudokite atvirus klausimus.** Jei išklausius vaiko pasakojimo prireikia pasitikslinti ar paklausti, naudokite atvirus, pasakojimą skatinančius klausimus („kas nutiko?“; „kaip buvo toliau?“). Norėdami įsitikinti, kad teisingai supratote, ką vaikas jums pasakė, galite pakartoti jo žodžius (pvz., „ar teisingai supratau – tu...?“).
6. **Parodykite vaikui, kad jo klausotės.** Neverbaliniai signalai (akių kontaktas, į vaiką atsukta kūno poza, galvos linktelėjimas) padeda išreikšti dėmesį vaiko pasakojimui ir paskatinti kalbėti toliau jo nepertraukiant. Pastebėtina, kad tokiais ženklais galima nesąmoningai pakreipti vaiko pasakojimą, tad svarbu, jog šie paskatinimai būtų naudojami panašiu dažnumu nepriklausomai nuo tuometinės pokalbio temos (pvz., vaikui kalbant tiek apie pozityvius, tiek apie neigatyvius patyrimus šeimoje).
7. **Naudokite vaikui priimtinus interviu metodus.** Jei vaikui dėl amžiaus ar suvokimo ypatumų sudėtinga atsakyti į klausimą žodžiu ar nupasakoti tam tikrus įvykius, galite jam pasiūlyti tai nupiešti, parodyti ant savęs ar ant lėlės (pvz., „kur jis tave palietė?“) arba pademonstruoti su lėlėmis (pasakojimui apie seksualinį smurtą tinka paprastos, vaiko namuose turimos lėlės, kurių rankos ir kojos lankstosi).
8. **Pasikalbėkite apie geras ir blogas paslaptis.** Vienas iš būdų padėti vaikui atsiverti – pokalbis apie paslaptis. Ši tema gali paskatinti spontanišką, laisvą atsiskleidimą. Galima pasikalbėti apie tai, kad paslaptys gali būti geros – jomis siekiame nustebinti, jas saugoti linksma ir smagu, ir blogos – jas saugoti sunku, liūdna, galbūt jų atskleisti neleidžia kas nors kitas.
9. **Laiku nutraukite pokalbį apie seksualinį smurtą.** Siekiant apsaugoti vaiką nuo pakartotinio traumavimo bei nepakenkti teisinei apklausai, labai svarbu apie seksualinio smurto detales kalbėtis ir klausinėti kiek įmanoma mažiau, t. y., tik tiek, kiek būtina sprendžiant, kokių tolimesnių veiksmų imtis. Sužinoję pakankamai informacijos, leidžiančios įvertinti vaiko situaciją, klausinėjimą nutraukite, o detalių tikslinimą (kiek kartų vyko smurto situacija, kurioje vietoje, koku būdu ir pan.) palikite teisėsaugai. Kartais vaikai patys būna linkę apie smurto situacijas kalbėti labai išsamiai ir spontaniškai pateikti daug detalių – tokiais atvejais vaiką sustabdykite, paprašykite, kad kol kas to nepasakotų, nes bus tam skirtas laikas (apklausa), padėkokite už tai, kad jis jau papasakojo daug svarbių dalykų.
10. **Atkreipkite dėmesį į vaiko jausmus bei poreikius.** Pastebėkite vaiko patiriamas emocijas, kurias jis gali išreikšti žodžiu, elgesiu ar kūno reakcijomis, pasidomėkite, kas su juo vyksta (pvz., „atrodai susirūpinęs, kaip jautiesi?“). Įvardykite ir priimkite vaiko emocinius išgyvenimus, parodykite jam, kad natūralu jaustis taip, kaip jis šiuo metu jaučiasi (pvz., „matau, kad nerimauji. Šioje situacijoje taip jaustis yra visiškai normalu“). Jei pokalbio metu vaikas atrodo ypač įsitemęs, pasiteiraukite, ar jis norėtų padaryti pertrauką, atsigerti vandens ar trumpai pailsėti.
11. **Padrąsinkite ir palaikykite vaiką.** Seksualinio smurto patyrimas kone visais atvejais yra didelė paslaptis, kurios atskleidimą apsunkina įvairūs jausmai bei įsitikinimai. Vaikas gali abejoti, ar elgiasi teisingai, pasakodamas apie seksualinį smurtą. Dažniausiai šias abe-

jones kelia vaiko jaučiama kaltė dėl atsiskleidimo, jeigu jis buvo išnaudojamas jam artimo asmens, taip pat – išgyvenama baimė patirti smurtautojo kerštą už atskleistą paslaptį. Palaikykite vaiko sprendimą atsiskleisti, pasakydami, pavyzdžiui, „gerai padarei, kad man tai papasakojai“, „esi išties drąsus, kad apie tai kalbi“. Be to, dauguma vaikų tiki, kad yra patys atsakingi už tai, kas jiems nutiko, smurtą jie gali suvokti ir kaip bausmę už realius ar įsivaizduojamus savo nusižengimus. Dėl to svarbu vaikui pasakyti, jog jis niekuomet nėra kaltas dėl to, kad buvo seksualiai išnaudojamas.

Ką iš mūsų turėtų išgirsti smurtą patyręs vaikas:

- *Aš tavimi tikiu;*
- *Tu nesi kaltas ir atsakingas dėl to, kad taip nutiko;*
- *Tu nieko blogo nepadarei;*
- *Gerai padarei, kad man papasakojai;*
- *Tu labai drąsus, kad išdrįsai man papasakoti;*
- *Tau gali kilti įvairiausių jausmų, kuriais gali pasidalinti su manimi ar žmogumi, kuriuo pasitiki.*

- 12. Pasiteiraukite, kam vaikas jau yra pasakojęs apie patirtą seksualinį smurtą.** Kartais vaikai jau anksčiau būna aplinkiniams užsiminę apie seksualinį išnaudojimą. Kai kuriais atvejais pokalbis su asmeniu, kuriam vaikas atsiskleidė, gali suteikti papildomos informacijos apie situaciją bei jos dalyvių elgesį.
- 13. Tikėkite vaiko pasakojimu.** Viena iš priežasčių, galinčių lemti vaiko vengimą atskleisti savo smurto patirtį – baimė, kad juo nepatikės. Dėl to svarbu, kad elgdamiesi ramiai, padrąsindami ir palaikydami vaiką, leistumėte jam pajusti, jog juo tikite. Kalbant apie seksualinio smurto prieš vaikus atvejus, neretai galima išgirsti įtarimų, kad atsiskleidęs vaikas iš tikrųjų nepatyrė išnaudojimo, o tik mėgsta fantazuoti arba norėjo įskaudinti suaugusįjį. Įvairių tyrimų duomenimis, netiesa yra tik nuo 1 iki 5 procentų iš visų vaikų pasakojimų apie patirtą seksualinį smurtą. Dauguma melagingų atvejų susiję su suaugusiųjų siekiu pasinaudoti kaltinimais savo interesams – vaikas yra išmokomas meluoti apie smurtą. Kita vertus, vaikai išties gali meluoti neigdami realiai vykusį seksualinį smurtą. Nors vaikai dažnai pasižymi lakia vaizduote, svarbu suprasti, kad neįmanoma išsigalvoti to, su kuo nesame tiesiogiai ar netiesiogiai susidūrę: vaiko gebėjimas nupasakoti seksualinio smurto detales rodo, kad jis turi išsamių, dažnai amžių viršijančių su seksualiniais santykiais susijusių žinių. Net jei iš tiesų tektų susidurti su itin retu melagingu pasakojimu, reaguodami rimtai parodysite vaikui, kad tai nėra pokštas ar žaidimas, bei kad jums galima pasitikėti, jei ištikėtų tikra bėda.
- 14. Po pokalbio užsirašykite vaiko pasakojimą.** Jei vaikas atskleidžia patyręs seksualinį smurtą, svarbu kuo tiksliau užfiksuoti vaiko žodžius ar veiksmus, pavyzdžiui, demonstruotus su lėlėmis. Taip pat gali būti vertinga pasižymėti vaiko emocines reakcijas bei savo veiksmus (pvz., kaip suformulavote vieną ar kitą tikslinamąjį klausimą).
- 15. Įtraukite vaiką į su juo susijusių sprendimų procesą.** Kadangi seksualinį smurtą patyrę vaikai išgyvena intensyvių kontrolės praradimo, bejėgystės jausmą, jie gali itin stipriai ir negatyviai reaguoti į suaugusiojo sprendimus, autoritetą, patirti tai kaip dar vieną smurto rūšį ir tam aktyviai priešintis. Dėl to labai svarbu, kad vaikas jaustųsi įtrauktas ir dalyvaujantis su juo susijusių sprendimų priėmimo procese, planuojant

pagalbą būtų atsižvelgiama į vaiko norus ir poreikius. Tais atvejais, kai dėl itin svarių priežasčių negalima patenkinti vaiko norų, svarbu vaikui suprantama kalba paaiškinti savo sprendimą (pvz., „tu negali likti gyventi savo namuose, nes čia nėra suaugusiojo, kuris galėtų tavimi pasirūpinti“). Iš anksto informuokite vaiką apie jam reikšmingus pokyčius ar procedūras (pvz., „man rūpi, kad tu būtum saugus ir sveikas, todėl dabar tavo kūną turės apžiūrėti gydytojas“). Suteikite kiek įmanoma tikslesnę ir aiškesnę informaciją – net jei veiksmų planas kol kas tik dėliojamas, vaikas turėtų apie tai žinoti (pvz., „tu kurį laiką pagyvensi pas tetą, o kitą pirmadienį mes pasikalbėsime su tavo tėvais ir nuspręsimė, kada tu galėsi pas juos grįžti“). Patikinkite vaiką, jog stengsitės jį apsaugoti nuo smurto.

16. **Būkite pasiekiami.** Pasidalinkite su vaiku savo darbo kontaktine informacija, kad jis žinotų, kaip gali su jumis susisiekti, jei norėtų vėliau pasidalinti patirtimis. Atsiskleidimo apie seksualinį smurtą procesas gali užtrukti ilgiau nei vieną pokalbį. Taip pat pasitaiko atvejų, kai vaikai, atsidūrę nesaugiose situacijose, patys kreipiasi į specialistus, kuriuos pažįsta bei kuriais pasitiki, siekdami sulaukti pagalbos.

Tam tikri klausytojo veiksmai gali ne vien paskatinti, bet ir apsunkinti vaiko atsiskleidimą. Siekiant apsaugoti vaiką nuo papildomų neigiamų emocijų ir surinkti kuo tikslesnę informaciją apie situaciją, svarbu vengti kai kurių natūraliai kylančių reagavimo būdų.

1. **Nespauskite vaiko atsiskleisti.** Suaugusiojo turima galia smurto situacijoje lėmė vaiko autonomijos praradimą, sukėlė bejėgiškumo jausmą. Dėl to svarbu, kad atsiskleidimo metu vaikas jaustųsi galintis kontroliuoti situaciją, priimti sprendimus. Jeigu vaikas pokalbio metu atskleidžia tik keletą detalių apie smurtą, galite švelniai jį paskatinti kalbėti (pvz., „papasakok apie tai plačiau“), tačiau vaikas neturėtų būti spaudžiamas pasakoti daugiau, nei tuo metu yra pasirengęs („tu privalai man papasakoti“). Pajutęs spaudimą, jis gali išsigąsti, užsiverti ir paneigti iš tikrųjų vykusį seksualinį smurtą. Pasakykite vaikui, kad jis neprivalo atsakyti į klausimus, taip pat patikinkite, jog jį išklausysite, kai tik jis norės kalbėtis.
2. **Neklausinėkite apie smurto situaciją daugiau nei vieną kartą ar detaliau, nei būtina.** Jei vaikas pasipasakoja apie patirtą seksualinį smurtą, informacija apie galimą nusikalstamą veiką turi būti pranešama policijai. Įsitraukus teisėsaugai, daugeliu atvejų vaikams tenka dalyvauti teisinėse apklausose, kurių metu surinkti parodymai yra ypač reikšmingi tiriant nusikaltimą. Tam, kad apklausos metu vaikas galėtų duoti tiksliausius parodymus, svarbu, kad iki tol jis apie patirtą smurtą būtų pasakojęs kuo mažiau, kadangi pasakojimo kartojimas bei besiklausančiųjų reakcijos gali sumažinti prisiminimų tikslumą. Be to, pasakojimas apie smurtą yra nemalonus, stresą keliantis procesas; kadangi pasakodamas vaikas tai turi patirti iš naujo, kyla pakartotinio traumavimo rizika. Kai kuriais atvejais vaikai, iš anksto išsamiai apibūdinę seksualinio smurto situacijas specialistams, atsisako tai pakartoti apklausos metu.
3. **Neužduokite atsakymą nukreipiančių klausimų.** Tikslinantis reikiamas smurto situacijos aplinkybes ypač svarbu vengti uždarų klausimų (į kuriuos galima atsakyti „taip“ arba „ne“) bei tokių, kuriais užsimenama, jog kažkas galėjo įvykti (pvz., „ar dėdė tau liepė nusirengti?“). Tokio tipo klausimais galite patys įteigti vaikui tam tikras detales, kurių realybėje galėjo nebūti. Į uždarus klausimus vaikai, ypač jaunesni, siekdami įtikti suaugusiajam yra linkę atsakyti priklausomai nuo to, kaip suformuluosite klausimą

(„ar jis tave lietė?“ – „ar jis tavęs nelietė?“). Be to, kai kurie vaikai gali įpinti jūsų paminėtas detales į savo pasakojimą nerimaudami, jog kitaip jais nepatikės, pamane, kad jei to klausiate, tikriausiai viskas turėjo vykti būtent taip. Atviro tipo klausimai be užuominų apie galimas smurto detales padeda gauti tikslesnę informaciją.

4. **Neužduokite klausimų, kurie gali nuskambėti kaltinančiai.** Klausimus, prasidedančius „kodėl“, vaikas gali suprasti kaip kaltinančius, perkeliančius jam atsakomybę už seksualinį smurtą („kodėl tenėjai?“; „kodėl nesipriešinai?“; „kodėl iš karto niekam apie tai nepasakei?“). Kai kuriuos iš šių klausimų galima reformuluoti į neutralesnius, nevartojančią žodžio „kodėl“ (pvz., „kaip nusprendei, kad apie tai nepasakosi?“). Kaip kaltinimas gali skambėti ir kitaip prasidedantys klausimai (pvz., „ar tu jam sakei, kad tau nepatinka?“; „kaip tu buvai apsirengusi?“).
5. **Nedemonstruokite vertinimų bei savo emocijų reakcijų.** Nors vaikui žinoti, kad joks žmogus, netgi mylimas bei artimas, neturi teisės elgtis taip, kaip su juo buvo pasielgta, svarbu vengti kategoriškų, vertinančių komentarų (pvz., „tavo tėtis labai blogas“), intensyvių emocijų išraiškų. Pastebėjęs jūsų suglumimą, nerimą ar pyktį, vaikas gali išsigąsti, klaidingai pagalvoti, jog pykstate ant jo, pajusti gėdą ir kaltę dėl to, kad jums papasakojo apie savo smurto patirtį. Tikėtina, kad tokiu atveju vaikas užsivers, ims neigti tai, ką jau buvo atskleidęs. Jeigu jaučiate, kad jums kilusios emocijos yra itin stiprios ir šiuo metu jas kontroliuoti pernelyg sudėtinga, duokite sau laiko nurimti ir tik tuomet tęskite pokalbį. Kalbant su vaiku taip pat rekomenduotina nesmerkėti smurtautojo, neišreikšti jam jaučiamo pykčio, ypač tais atvejais, kai tai yra vaikui artimas žmogus. Vaikui šis asmuo gali kelti prieštarigus – ir neigiamus, ir pozityvius – jausmus, tad jam gali būti sunku girdėti ypač neigiamus, smerkiančius komentarus. Be to, dažnai vaikas jaučiasi atsakingas už galimas savo atsiskleidimo pasekmes, pavyzdžiui, gali bijoti, kad smurtautojas sės į kalėjimą, ir šiai baimei sustiprėjus gali savo pasakojimą paneigti.
6. **Nedalinkite pažadų, kurių negalėsite ištesėti.** Seksualinio smurto patyrimas, ypač iš artimiausių žmonių, dažnai sugriauna vaiko pasitikėjimą aplinka bei suaugusiaisiais. Dėl to svarbu kurti nuoseklų, atvirą ryšį su vaiku, rodant jam, kad kitu pasitikėti galima. Kad sukurtumėte pasitikėjimu grįstą santykį, būkite su vaiku tiesūs ir venkite žadėti dalykus, kurių gali nepavykti įvykdyti, pavyzdžiui, kad smurtautojas bus nubaustas, arba kurių tikrai negalėsite ištesėti – pavyzdžiui, išlaikyti paslaptį apie jo atsiskleidimą. Gali kilti nerimas, kad nepaklusę vaiko reikalavimui jį išduosite, sugriausite užsimezgsusį ryšį, tačiau atskleisdamas smurtą vaikas visada sąmoningai ar nesąmoningai tikisi sulaukti pagalbos, kuriai užtikrinti būtini teisėsaugos veiksmai.
7. **Neišskirkite seksualinį smurtą patyrusio vaiko iš kitų.** Vaikai dažnai suvokia seksualinį smurtą kaip stigmatizuojančią patirtį, dėl to svarbu vengti savo žodžiais ar reakcijomis išskirti vaiką, žiūrėti į jį kaip į kitokį. Siekite perduoti vaikui žinią, kad jis nėra vienintelis, patyręs seksualinį smurtą, dėl to nėra prastesnis ar išskirtinis, kad tai gali nutikti bet kuriam vaikui. Vaikui svarbu jausti, kad smurtas neapibūdina jo kaip žmogaus ir nėra vienintelis reikšmingas jo gyvenimo faktas, kad mes jį matome tokį, kaip ir visi vaikai, tik turintį sunkią patirtį, kuriai išgyventi reikia daug stiprybės.
8. **Nelieskite vaiko be jo leidimo.** Nelauktas jūsų prisilietimas vaikui gali priminti smurto metu patirtą fizinį kontaktą ir būti itin nemalonus, todėl nelieskite vaiko, prieš tai negavę jo sutikimo.

BENDRAVIMO YPATUMAI SU IKIMOKYKLINIO AMŽIAUS VAIKAIS

Ikimokyklinio amžiaus vaikams būdingas konkretus mąstymas – jiems sudėtinga suprasti ir naudoti abstrakčias, vėliau raidoje susiformuojančias laiko, kiekio sąvokas. Kalbantis su ikimokyklinio amžiaus vaiku svarbu aiškiai, trumpai formuluoti savo mintis ar klausimus. Dėl pažintinės raidos ypatumų, ikimokyklinio amžiaus vaikas apie savo patirtis gali papasakoti trumpai, lakoniškai, pasakojimas dažniausiai nebūna labai informatyvus, detalus ar nuoseklus. Svarbu prisiminti, kad pasakojimo detalumo, sklandumo ar nuoseklumo stygius siejamas su vaiko pažintinės raidos ypatumais ir jokių būdu nereiškia, kad vaikas nėra nukentėjęs.

Pokalbio su ikimokyklinio amžiaus vaiku metu svarbu žinoti, kad vaikai neretai siekia įtikinti, prisitaikyti prie suaugusiojo, kurį laiko autoritetu. Dėl to kalbantis ypač svarbu vengti menančių klausimų ar klausimų, į kuriuos vaikas turėtų atsakyti „taip/ne“ (pavyzdžiui, prasidedančių žodžiu „ar“). Maža to, svarbu vaikui paaiškinti ir priminti, kad nežinodamas atsakymo į užduotą klausimą jis gali atsakyti „nežinau“ arba perklausti, jei klausimo nesuprato. Atkreiptinas dėmesys, kad jaunesni vaikai dėmesį geba išlaikyti ženkliai trumpesnį laiką, sunkiau susitelkia ties verbaline informacija. Dėl to planuojant pokalbį su vaiku, svarbu iš anksto apgalvoti klausimus ar temas, kurias svarbu aptarti, pasirūpinti alternatyviomis vizualinėmis ar žaidybinėmis priemonėmis (piešimo priemonėmis, lėlėmis).

BENDRAVIMO YPATUMAI SU SPECIALIŲJŲ POREIKIŲ TURINČIAIS VAIKAIS

Ruošiantis pokalbiui su specialiųjų poreikių turinčiu vaiku svarbu iš anksto surinkti kuo daugiau informacijos apie vaiką – jo ypatumus, poreikius, galias ir sunkumus. Pravartu iki pokalbio pasinaudoti kitų specialistų pagalba, surinkti duomenų apie vaiką iš jo lankomos ugdymo įstaigos, specialistų, dirbančių su vaiku bei vaiko atstovų pagal įstatymą. Tam tikros vaiko negalios ar specialieji poreikiai gali pareikalauti daugiau asmenų įsitraukimo (pavyzdžiui, bendraujant su klausos negalią turinčiu vaiku svarbu pasitelkti vaikui pažįstamą, gestų kalbą mokantį suaugusįjį), specialių priemonių pasitelkimo (pavyzdžiui, bendraujant su autizmo spektro sutrikimų turinčiu vaiku reikėtų pasitelkti kuo daugiau vizualinės informacijos, pasitelkus su vaiku dirbančius specialistus susidaryti aiškų pokalbio planą; bendraujant su aktyvumo ir dėmesio sutrikimą turinčiu vaiku pasirūpinti saugia, vaiko dėmesio neblaškančia aplinka).

Kaip ir bet kuriuo atveju, kalbantis su vaiku pirmiausia svarbu įvertinti vaiko amžiaus, pažintinių gebėjimų ypatumus – kalbantis neutraliomis temomis pastebėti, ar vaikas supranta jūsų užduodamus klausimus, ar gali į juos atsakyti, kaip reaguoja kalbinamas. Jei pastebima, kad vaikas sunkiai supranta klausimus (pavyzdžiui, neatsako į juos arba pateikia nesusijusį atsakymą, atsakydamas pakartoja jūsų užduotą klausimą), reikėtų vartoti kuo paprastesnes, aiškesnes sąvokas, užduoti trumpus klausimus, pasitelkti daugiau alternatyvių pokalbio priemonių (piešinių, žaidimų).

BENDRAVIMO YPATUMAI SU ITIN UŽDARAIŠ VAIKAIS

Kai kuriais atvejais bendraudami su specialistu apie įtarimus dėl seksualinio smurto vaikai gali būti labai uždari, priešiški: atsisakyti susitikti ar kalbėtis, atsakinėti itin neinformatyviai („nieko“, „nežinau“), neigti smurto patyrimą netgi tais atvejais, kai yra atsiskleidęs anksčiau ar turima objektyvių įrodymų apie vykusį išnaudojimą, atsisakyti bet kokios siūlomos pagalbos. Tokios vaiko reakcijos gali kelti papildomų iššūkių specialistams, siekiantiems daugiau sužinoti apie situaciją bei suteikti tinkamą paramą.

Seksualinio smurto atskleidimas geriausiai suprantamas ne kaip vienkartinė situacija, kurios metu vaikas pasipasakoja apie patirtą smurtą, o kaip procesas, galintis trukti ne vieną savaitę, mėnesį ar net metus. Šio proceso eigoje vaikai gali laipsniškai atskleisti vis daugiau informacijos apie smurto patyrimą, tačiau taip pat gali paneigti anksčiau nupasakotą smurtą, o vėliau – vėl patvirtinti, kad jis vyko; kai kuriais atvejais paneigimų gali būti daugiau nei vienas.

Vaiko nenoras atskleisti seksualinio smurto patyrimą yra natūralus, įprastas ir sunkiai įveikiamas reiškinys, turintis įvairių priežasčių. Vaikas, neigiantis įtarimus apie galimai patirtą seksualinį smurtą, gali:

- bijoti smurtautojo grasinimų įvykdymo ar keršto;
- nerimauti dėl kitų pasekmių sau ar artimiesiems, artimųjų reakcijos;
- abejoti, kad juo patikės;
- jausti gėdą;
- jaustis pats kaltas dėl įvykusio smurto;
- nenorėti išduoti paslapties;
- siekti užmiršti smurtą;
- netikėti, kad pasipasakojęs sulauks pagalbos;
- nežinoti, kokiais žodžiais papasakoti;
- nesuprasti, ko klausiate (pvz., priešmokyklinio amžiaus vaiko klausiant „ar prietavęs seksualiai priekabiavo?“);
- iš tikrųjų nebūti patyręs smurto.

Seksualinio smurto prieš vaiką atskleidimas taip pat susijęs su tam tikrais aukos, smurtautojo bei smurto situacijos ypatumais. Vaikai sunkiau ir rečiau atskleidžia smurtą, kai:

- yra ikimokyklinio amžiaus. Maži vaikai taip pat dažniau neatskleidžia smurto formalaus vertinimo metu tais atvejais, kai jau yra apie jį pasipasakoję anksčiau;
- yra berniukai;
- anksčiau nėra niekam apie jį pasakoję;
- skriaudikas yra artimas žmogus, ypač vienas iš vaiko atstovų pagal įstatymą;
- į smurtą buvo įtraukti viliojimu.

Vaikai, kurie pokalbio metu neatskleidžia smurto, paprastai nuo pat susitikimo pradžios elgiasi kitaip: nenoriai mezga kontaktą su suaugusiuoju, nosisuka, vengia žiūrėti į akis, rečiau ir trumpiau atsako į neutralius klausimus, atsakinėja neinformatyviai, pateikia mažiau asmeniškai svarbių detalių pasakodami apie su smurtu nesusijusias situacijas. Susidūrus su dideliu vaiko uždaru bei priešišku natūraliai kyla pykčio, bejėgiškumo,

nevilties, nerimo jausmai, noras susigrąžinti situacijos kontrolę, priversti vaiką paklusti. Dėl vaiko nebendradarbiavimo jau pokalbio pradžioje suaugusiajam sukeltų sunkumų šis dažnai tampa mažiau palaikantis, labiau linkęs įkyriai klausinėti bei per anksti pereiti prie jautrių temų, o tai savo ruožtu skatina vaiką dar labiau užsisklęsti. Tokios pokalbio vedimo strategijos dažniausiai nėra veiksmingos, kadangi ignoruoja vaiko emocinius poreikius. Vietoje to, pastebėjus vaiko nenorą bendradarbiauti, rekomenduojama jau pačioje pokalbio pradžioje stengtis užmegzti prasmingą ryšį su vaiku, suteikti kuo daugiau palaikymo ir vengti pereiti prie reikšmingų, nemalonių klausimų, kol vaikas tebesijaučia nepatogiai ir nebendradarbiauja. Tyrimai rodo, kad suaugusiajam labiau palaikant vaiką dar kontakto kūrimo etape, t. y., kalbant apie teigiamus ar neutralius dalykus (pomėgius, gimtadienį, keliones), ir skiriant tam pakankamai laiko, nekalbūs vaikai yra labiau linkę vėliau pokalbyje atskleisti seksualinio smurto patyrimą bei pateikia daugiau detalių apie savo išgyvenimus.

Kontaktas su vaiku geriausiai užmezgamas, kai:

1. Pokalbio pradžioje vaikas pakviečiamas detaliai pasidalinti jam asmeniškai svarbia informacija ir atvirais klausimais skatinamas pasakojimą praplėsti;
2. Suaugusysis mažiau kalba pats ir daugiau drąsina vaiką kalbėti;
3. Kontakto mezgimas nevyksta itin ilgai ir neapkrauna vaiko protiškai.

Siekiant sukurti ryšį su vaiku ir padėti jam atsiskleisti, svarbu suteikti jam emocinę paramą bei palaikymą, tačiau kartu nenukreipti jo atsakymų ir patiems neįteigti tam tikros informacijos. Palaikant vaiką galima:

1. Kreiptis į vaiką asmeniškai, vardu, vengti pravardžių ar malonybinių žodžių (pvz., „mažuti“);
2. Pasveikinti vaiką („smagu su tavimi susipažinti, pasikalbėti“; „malonu susipažinti, mano vardas...“);
3. Išreikšti susidomėjimą vaiku („aš tikrai noriu su tavimi susipažinti“; „man svarbu sužinoti, kas tau nutiko“);
4. Padrąsinti vaiką kūno kalba (pasilenkti link vaiko, nusišypsoti, žiūrėti į akis);
5. Skatinti neverbalinį bendravimą („gal galėtum į mane atsisukti?“);
6. Pasirūpinti vaiko poreikiais („ar tau pakankamai šilta?“; „gal tau reikia į tualetą?“; „gal norėtum padaryti pertrauką?“);
7. Paskatinti vaiką už bendradarbiavimą („tu pasakoji labai aiškiai, tai labai svarbu“; „tu tikrai padedi man suprasti“; „tu mane pataisei, šaunuolis“; „suprantu, ką sakai“);
8. Padėkoti vaikui („ačiū tau už pagalbą“; „labai vertinu, kad su manimi kalbi, stengiesi prisiminti ir papasakoti“; „ačiū, kad pasidalinai“). Skatinti ir dėkoti svarbu už dalinimąsi ir pastangas, o ne nupasakotą turinį („gerai, kad pabėgai“);
9. Pabrėžti vaiko teisę rinktis („tu sprendi, ar su manimi kalbėsi, ar ne, o aš gerbsiu tavo pasirinkimą“);
10. Parodyti rūpestį („tu man rūpi“; „aš čia dėl tavęs“; „esu čia tam, kad tave išklausyčiau“; „man neramu, kad tau kažkas nutiko“). Galima užsiminti apie susirūpinimo priežastį („mokytoja sakė, kad šiandien ryte verkei“);
11. Parodyti, kad jums galima pasipasakoti („mano darbas išklausti vaikus, kurie turi problemų“; „daug vaikų man papasakoja, kas jiems nutiko“; „man gali pasakoti paslaptis“; „su manimi gali kalbėti ir apie gerus, ir apie blogus dalykus“; „kalbėdamas su manimi gali sakyti negražius žodžius“);

12. Užsiminti, kad atsiskleisti gali būti sunku („daug vaikų turi paslapčių“; „daug kam būna nedrašu kalbėti“; „suprantu, kad tau sunku man papasakoti“; „kitiems vaikams iš pradžių irgi būna nesmagu, bet pradėjus pasidaro lengviau“);
13. Pasidomėti vaiko jausmais („kaip dabar laikaisi?“; „kaip jauteisi prieš (per) mūsų pokalbį?“; „papasakok man daugiau apie tai, ko bijai“; „jei dėl ko nors nerimauji, prašau, pasakyk man“; „kas yra, kad verki?“), juos atspindėti („matau, kad tau liūdna“), parodyti, kad juos suprantate („sakai, kad buvo labai skaudu; suprantu, kad tai tikrai skaudus, nemalonus nutikimas“);
14. Tyrinėti vaiko užsisklendimą („papasakok, kodėl nenori man pasakyti?“; „sakei, kad negali šito pasakoti – pasakyk apie tai daugiau“);
15. Užduoti atvirus klausimus apie vaiko paminėtas detales („sakei, kad norėjai pabėgti (buvo baisu, linksma...); papasakok apie tai daugiau“);
16. Suteikti vilties („kartais pavyksta padėti nuskriaustiems vaikams“; „būna, vaikams pasidaro lengviau, kai pasipasakoja ir nebeturi laikyti paslapčių“);
17. Nuraminti vaiką, jei jis išreiškia konkrečių baimių („aš nepasakosiu kitiems vaikams“; „niekas tavęs neareštuos“);
18. Nuimti atsakomybę nuo vaiko („jei kažkas tave nuskriaudė, tai ne tavo kaltė“; „kai vaikams nutinka blogi dalykai, jie nebūna už tai atsakingi“);
19. Pabrėžti, kad vaiko žinoma informacija yra svarbi („aš klausiu tavęs, nes manęs ten nebuvo“);
20. Išreikšti pasitikėjimą vaiko galimybėmis („prašau, pabandyk papasakoti, tikiu, kad tau pavyks“);
21. Pasiūlyti pagalbą atsiskleidžiant („noriu tau padėti – kas tau padėtų papasakoti?“; „gal tau būtų lengviau užrašyti?“; „gali pradėti kalbėti, o aš tau padėsiu su klausimais“);
22. Paskatinti atsiskleisti („jei tau kažkas nutiko, labai svarbu, kad man papasakotum“).

Kasdien besirūpindami vaikų gerove, specialistai gali jaustis atsakingi už pokalbio su vaiku rezultata, t. y., surinktą informaciją. Svarbu pastebėti, kad specialistui tenka atsakomybė tik už tinkamų sąlygų vaiko atsiskleidimui sukūrimą, tačiau ne patį atsiskleidimą. Kiek atvirai dalintis savo patirtimis, galiausiai sprendžia pats vaikas, kurio apsisprendimas priklauso ne tik nuo jūsų gebėjimo kantriai bei empatiškai klausytis, bet ir nuo daugelio kitų, dažnai jums nežinomų aplinkybių.

BENDRAVIMAS SU NUKENTĒJUSIO VAIKO ŠEIMA

1. **Jeį seksualinis smurtas įtariamas artimoje aplinkoje, kalbėkitės su abiem vaiko atstovais pagal įstatymą atskirai.** Turint informacijos, kad seksualinis smurtas gali vykti šeimoje arba nežinant galimo smurto šaltinio, svarbu bendrauti su vaiko atstovais pagal įstatymą ne vienu metu, ypač tais atvejais, kai seksualiniu smurtu prieš vaiką yra įtariamas vienas iš vaiko atstovų pagal įstatymą. Jei nesmurtavęs vaiko atstovas pagal įstatymą turi žinių apie vykusį išnaudojimą, jis gali nenorėti jų atskleisti smurtautojo akivaizdoje.
2. **Savo turimą informaciją atskleiskite palaipsniui.** Esant seksualinio smurto įtariamams, labai svarbu su vaiko atstovais pagal įstatymą bendrauti atsargiai, kadangi jie

gali būti įtariamieji arba atlikti įgalintojų vaidmenį – žinoti apie smurtą, tačiau jo nestabdyti ar stabdyti neefektyviai. Rekomenduotina nepasakyti vaiko atstovams pagal įstatymą per daug: pradėkite pokalbį nuo bendro pobūdžio temų apie vaiko elgesį, jo pokyčius, jų tarpusavio santykius, vėliau pasidomėkite, ar vaiko atstovai pagal įstatymą pastebi seksualizuotą vaiko elgesį, susidomėjamą lytiškumo tema, kaip mano, kokios galėtų būti nerimą keliančio vaiko elgesio priežastys, ir tik vėliau pereikite prie konkrečių, su iškilusios situacijos aptarimu susijusių klausimų. Atkreipkite dėmesį, kad jei seksualizuotas vaiko elgesys yra stipriai išreikštas, jis turėtų būti stebimas visose pagrindinėse vaiko aplinkose, taip pat ir šeimoje. Kai iš kitų šaltinių (mokyklos, dienos centro ir pan.) žinoma apie ryškų seksualizuotą elgesį, o vaiko atstovai pagal įstatymą teigia jo nepastebintys, svarbu kelti sau klausimą, kodėl (pvz., jie gali neatskleisti savo pastebėjimų dėl to, kad patys smurtauja prieš vaiką ar įgalina smurtą, tačiau taip pat gali nepasitikėti tarnybomis, bijoti būti įtariamais smurtu arba iš tiesų nepastebėti tokio vaiko elgesio).

- 3. Pasidomėkite vaiko santykiu su įtariamuoju.** Kadangi daugeliu atvejų smurtautojas būna pažįstamas vaikui, o dažnai – ir jo šeimai, kalbantis su vaiko atstovais pagal įstatymą galima gauti vertingos informacijos apie tai, kaip vaikas bendrauja, elgiasi su įtariamuoju, kaip keitėsi jų santykis laikui bėgant, kaip įtariamasis elgiasi su vaiku (pvz., kalba intymiomis temomis, dovanoja dovanas).

BENDRAVIMAS SU UGDYMO ĮSTAIGŲ SPECIALISTAIS

- 1. Išlaikykite konfidencialumą.** Atvejais, kai smurto situacija nėra susijusi su mokykla ar kita įstaiga, iš kurios renkama informacija apie vaiką, svarbu gerbti vaiko privatumą ir neatskleisti, dėl kokių priežasčių kreipiamasi ir kokie įtarimai yra iškilę.
- 2. Aiškiai ir konkrečiai suformuluokite užklausas.** Kadangi dažnai ugdymo įstaiga nežino kreipimosi priežasties, joje dirbantiems specialistams nėra lengva suprasti, kokią informaciją norite gauti. Siekdami sulaukti konkrečių atsakymų, kreipdamiesi suformuluokite aiškius, tikslus klausimus.
- 3. Priminkite apie būtinybę išlaikyti konfidencialumą įstaigos viduje.** Negaudami informacijos apie iškilusius įtarimus ar vykstantį tyrimą, ugdymo įstaiga gali siekti patys aiškintis situaciją, pavyzdžiui, klausinėti vaiką ar vaiko atstovus pagal įstatymą. Be to, nei mokiniai, nei kiti ugdymo įstaigos personalo darbuotojai neturėtų žinoti detalios informacijos ir juo labiau aptarinėti jos tarpusavyje. Jokiu būdu negalima atskleisti apie vaiko patirtą smurtą visuotinių renginių – susirinkimų ir pan. – metu, versti vaiką pasakoti įvykius prieš klasę ar įvairiems skirtingiems specialistams.
- 4. Surinkite kuo daugiau informacijos iš skirtingų su vaiku dirbančių specialistų.** Situacijose, kai seksualinis smurtas įtariamasis ne artimoje vaiko aplinkoje, apsvastykite, kiek tikslinga vaiko klausti apie jo patyrimą, ar tai būtina užtikrinti jo saugumui ir gerovei. Gali būti, kad pradinę informaciją, reikalingą perduoti atvejį teisėsaugai, pavyks susirinkti iš smurto situaciją mačiusių ar vaiko pasakojimą jau girdėjusių suaugusiųjų.
- 5. Atkreipkite dėmesį į įstaigos specialistų reakcijas.** Kai seksualinio smurto įtarimas susijęs su ugdymo įstaiga, jos specialistai gali nerimauti dėl galimų pasekmių sau ar darbovietei, menkinti nutikusį įvykį. Siekdami mažinti gynybiškumą, paaiškinkite ugdymo įstaigos darbuotojams, koku tikslu renkate informaciją (pvz., siekdami užtikrinti vaiko interesus, o ne nubausti specialistą).

PAGALBA VAIKUI IR ŠEIMAI

PAGALBA VAIKUI

Dažniausiai seksualinį smurtą patyręs vaikas susiduria su sunkumais (tokiais kaip – disociacinės būsenos, seksualizuotas elgesys, potrauminis stresas, elgesio pokyčiai (regresyvus elgesys, perdėtai brandus elgesys, prieštaraujantis elgesys, agresyvus elgesys), autodestruktyvus elgesys (suicidinis elgesys, savęs žalojimas, valgymo sutrikimai, psichoaktyvių medžiagų vartojimas bei priklausomybės), socialiniai sunkumai (santykiai su kitais, akademiniai sunkumai)), kurie paveikia ne tik patį vaiką, bet ir visą jo aplinką – šeimą, draugus, mokyklos bendruomenę.

Pirmoji pagalba. Specialistai, vertinantys vaiko situaciją, pirmiausia turėtų pasirūpinti nukentėjusio vaiko fizine ir psichologine sveikata ir gerove – įvertinus vaiko būseną bei poreikius, užtikrinti reikalingos medicininės pagalbos ir (ar) psichikos sveikatos specialistų prieinamumą, pasirūpinti saugia fizine vaiko aplinka, jei to padaryti nepajėgia vaiko atstovai pagal įstatymą. Svarbu stebėti smurtą patyrusio vaiko būseną, elgesio, emocijų pokyčius, esant poreikiui, nukreipti vaiką į psichikos sveikatos specialistus.

Vaiko apsaugojimas. Viso pagalbos teikimo procese (tiek vertinant vaiko situaciją, tiek specialistams teikiant tęstinę pagalbą vaikui) turėtų būti užtikrinta ne tik saugi vaiko fizinė aplinka, tačiau ir rami, saugi psichologinė atmosfera. Siekiant sumažinti pakartotinio traumavimo riziką, vaikas turėtų būti apsaugotas nuo pakartotinio klausinėjimo ar/ir prašymų papasakoti smurto situaciją ir detales.

Psichoedukacija. Tęstinę pagalbą teikiantiems specialistams svarbu pasirūpinti tinkama, vaiko amžių atitinkančia psichoedukacija. Smurtą patyrusiam vaikui svarbu suprasti, kad jo išgyvenimai ir jausmai yra priimtini, suprantami. Tiek dirbant su smurtą patyrusiais vaikais, tiek siekiant užkirsti kelią smurto patyrimui ateityje, svarbu, jog vaikai išmanytų su kūno saugumu susijusias taisykles bei žinotų gerų ir blogų paslapčių, prisilietimų skirtumus, viešų ir privačių kūno vietų diferenciaciją. Dėl to psichoedukacija turėtų būti orientuota į:

- *Vaiko būseną po traumuojančio įvykio.* Seksualinė trauma sukelia daug stigmatizuojančių jausmų ir išgyvenimų – vaikas gali jaustis kaltas, „nešvarus“, kitoks, nei jo bendraamžiai. Natūralios vaiko reakcijos į išgyventą traumą jį gali labai išgąsdinti, vaikas gali jaustis „nenormalus“. Dėl to ypač svarbu normalizuoti išgyvenamus jausmus ir, priklausomai nuo vaiko brandos ir suvokimo, suprantama kalba paaiškinti apie tai, kokius pasikeitimus ar simptomus vaikas gali patirti ir kada reikėtų kreiptis pagalbos.
- *Su kūnu susijusias saugumo taisykles.* Smurtą patyrę vaikai išgyvena didelę sumaištį, kadangi pagrindinis suvokimas apie intymias ir atviras kūno vietas seksualinio smurto atveju yra pažeidžiamas, kūnas tampa smurto objektu. Dėl to vaikams itin svarbu priminti, kad jų kūnas priklauso tik jiems, tik jie yra savo kūno šeimininkai ir niekas kitas neturi teisės liesti ar elgtis su jų kūnu taip, kad sukeltų vaikui nemalonius išgyvenimus.

- *Geras ir blogas paslaptis.* Seksualinis smurtas glaudžiai siejasi su paslaptimi, kuomet suaugęs asmuo naudojami savo autoritetu ir manipuliuodamas vaiko emocijomis siekia išlaikyti savo veiksmų slaptumą bei išvengti atsakomybės. Dėl to, bendraujant su smurtą patyrusiu vaiku, ypač svarbu aptarti gerų ir blogų paslaptių ypatumus bei skirtumus, santykiuje su vaiku išlikti nuoširdžiam bei atviram.
- *Gerus, blogus ir neutralius prisilietimus.* Aptarkite su vaikais įvairių prisilietimų pavyzdžius, stebėkite, ar vaikai juos teisingai supranta. Aptarkite su vaikais, kas ir kokias kūno vietas gali liesti, kada gali liesti intymias kūno vietas.

Vaiko įtraukimas į su juo susijusių sprendimų procesą. Kadangi seksualinį smurtą patyrę vaikai išgyvena stiprų kontrolės praradimo, bejėgystės jausmą, jie gali itin stipriai ir neigiamai reaguoti į suaugusiojo sprendimus, autoritetą (patirti tai kaip dar vieną smurto rūšį ir tam aktyviai priešintis). Dėl to itin svarbu, kad vaikas jaustųsi įtrauktas ir dalyvaujantis su juo susijusių sprendimų priėmimo procese, planuojant pagalbą būtų atsižvelgiama į vaiko norus ir poreikius.

Tikėjimas ir palaikymas. Didžiausia baimė, kurią išgyvena smurtą patyrę vaikai – kad jų pasakojimu niekas nepatikės. Taigi, nepriklausomai nuo vaiko pasirinkto būdo atsiskleisti apie smurtą, didžiausia pagalba yra tikėjimas ir palaikymas. Vaikui turėtume perduoti žinutę, kad jis yra svarbus ir mums rūpi, kad jis nėra kaltas dėl to, kas jam nutiko, kad daroma viskas, kad jis būtų apsaugotas.

Įtraukimas į bendraamžių grupes. Seksualinį smurtą patyrę vaikai neretai išgyvena nešvarumo, izoliacijos jausmą, kenčia dėl menkos savigarbos, jaučiasi nemylimi, nereikalingi, kitokie nei bendraamžiai. Grupinėje veikloje atsiranda galimybė atrasti savo stipriąsias puses, galimybes.

Tai, kaip specialistas reaguoja į smurto atskleidimo situaciją, turi įtakos vaiko norui atsiverti, pasitikėjimui savimi ir kitais žmonėmis, patirtos traumos simptomų raiškai ir įveikai. Netinkamos specialistų reakcijos gali neigiamai paveikti vaiko emocinę būseną, paskatinti jį užsisklęsti ir priversti susidurti su grėsme toliau patirti seksualinį smurtą.

PAGALBA VAIKUI TEISINIŲ PROCEDŪRŲ METU

Teikdami pagalbą vaikams ir šeimai, Tarnybos ar jos įgalioto teritorinio skyriaus specialistai gali susidurti su situacijomis, kuomet dėl galimai patirto seksualinio smurto pradedamas ikiteisminis tyrimas, vaikas tampa teisinio proceso dalyviu. Dėl to svarbu žinoti, kokios specialistų reakcijos ir pagalba gali būti reikalinga vaikui tokiu laikotarpiu.

Nukentėjusio nepilnamečio dalyvavimas atliekant ikiteisminį tyrimą yra itin svarbus, tačiau neretai yra dar vienas vaiką traumuojantis įvykis. Specialistams, dirbantiems su vaikais, svarbu ne tik atlikti seksualinio smurto fakto, aplinkybių ir žalos ištyrimą, atsižvelgiant į vaiko interesus, bet ir apsaugoti vaiką nuo papildomo traumavimo teisinių procedūrų metu. Šie tikslai yra bendri, nepriklausomai nuo to, ar apklausiamas vaikas yra įtariamasis, nukentėjusysis ar liudytojas. Tinkamai gauti parodymai padeda išaiškinti nusikaltimą bei užkirsti kelią nusikaltimo pasikartojimui. Dėl amžiaus, raidos ypatumų, gyvenimo aplinkos, traumuojančio seksualinio smurto patyrimo, vaikas yra itin pažeidžiamas.

VAIKO PARUOŠIMAS TEISINĖMS PROCEDŪROMS

Tarnybos ar jos įgalioto teritorinio skyriaus specialistas gali žymiai palengvinti vaiko patiriamą įtampą, nesaugumo jausmą, susijusį su laukiančiomis teisinėmis procedūromis ir tokiu būdu padėti joms pasirengti emociškai. Keli svarbiausi aspektai teikiant vaikui pagalbą:

- ✓ Dalyvavimas teisinėse procedūrose yra nauja ir sudėtinga patirtis vaikui, kelianti įtampą, nerimą, baimę, pasimetimą. Įtampai mažinti, prieš visas procedūras svarbu pasikalbėti su vaiku apie jo baimes ir rūpesčius, atsakyti į vaikui kylančius klausimus (vaikui gali kilti klausimų, susijusių su jo nerimu – pavyzdžiui, kas bus, jeigu užsinorėtų atsigerti ar nueiti į tualetą, jeigu pamirštų apie įvykio detales ir pan.).
- ✓ Vaikui gali kilti ir klausimų, susijusių su konkrečiais teisinių procedūrų veiksmis (pavyzdžiui, kaip vyksta apklausa, kas joje dalyvauja ir pan.). Svarbu prisiminti, jog Tarnybos ar jos įgalioto teritorinio skyriaus specialistas neprivalo ir negali žinoti visų su teisinėmis procedūromis susijusių detalių. Dėl to nereikėtų vaikams pasakoti ar žadėti to, apie ką tiksliai nėra žinoma (pvz., „tavęs tikrai neklaus apie...“).
- ✓ Į detalius vaiko klausimus svarbu reaguoti vaiką nuraminant, paaiškinant jam, kad jausti nerimą yra normalu, padrąsinant jį. Nerimas gali stipriai paveikti vaiko įsiminimą, parodymų tikslumą, dėl to svarbu pamokyti vaiką nerimo mažinimo, emocinės pusiausvyros išlaikymo strategijų (pavyzdžiui, atsipalaidavimo, taisyklingo kvėpavimo pratimų). Aptarkite su vaiku, kas jam galėtų padėti nerimą keliančių procedūrų metu (mylimas žaislas, svarbaus žmogaus nuotrauka ar pan.).
- ✓ Dažnai vaikai turi miglotą įsivaizdavimą apie teisėsaugą, jos funkcijas, eigą, laukiančias procedūras. Informacijos suteikimas nukentėjusiems vaikams, kad teisėsauga atlieka ne tik baudžiamąją funkciją, bet ir saugo bei padeda yra būtinas mažinant vaikų nerimą, stiprinant psichologinio saugumo jausmą bei paruošiant vaiką baudžiamojo proceso procedūroms. Mažesniems vaikams gali nepakakti vien tik žodinio paaiškinimo. Tokiais atvejais galite pasitelkti papildomas pagalbines priemones, palyginimus, istorijas ir pan.
- ✓ Vaikai dažnai mano, kad jei jis yra apklausiamas, tai reiškia, kad jis kažką padarė blogo ir jam gresia nemalonumai. Užtikrinkite vaiką, kad jis nieko bloga nepadarė.
- ✓ Kalbant su vaiku vertėtų atkreipti dėmesį į balso intonaciją, tempą – reikėtų kalbėti lėtai, ramiai. Pajutęs specialisto išgąstį ar nerimą, vaikas gali užsisklęsti. Jei išsigandote ar supykote – tai normali reakcija, tačiau vaikas ją gali interpretuoti klaidingai (kaip pasibjaurėjimą ar pyktį jam).
- ✓ Būkite jautrūs vaiko išgyvenimams, parodykite, kad Jums rūpi vaiko gerovė, pasidomėkite, kaip jis jaučiasi.

PAGALBA ŠEIMAI

1. ŠEIMOS REAKCIJOS

Teikiant pagalbą ypač svarbu žinoti, jog seksualinis smurtas prieš vaiką paliečia visą šeimos sistemą, neretai išderindamas ar net sugriaudamas nusistovėjusius santykių modelius, įpročius, šeimos tradicijas. Smurtą patyrusio vaiko šeima neretai sulaukia gausybės neigiamų, stigmatizuojančių aplinkinių reakcijų – kaltinimo ar net smerkimo, atstūmimo, nuvertinimo. Tiek aplinkinių, tiek šeimos reakcijos į seksualinio smurto situaciją (poreikis išsaugoti šeimą, baimė prarasti šeimos stabilumą, partnerį, nepasitikėjimas vaiku) neretai prisideda prie to, jog apie vaiko patirtą seksualinį smurtą šeima nutyli, laiku nesikreipia pagalbos. Seksualinio smurto situacija – tai krizinė situacija visai šeimai, galinti trukti ne vieną mėnesį. Reaguodama į šią krizę šeima pereina kelis reakcijos į krizę etapus – šoko bei neigimo, pykčio bei liūdesio, sumišimo. Kai kurie vaiko atstovai pagal įstatymą galiausiai prieina susitaikymo su situacija, sprendimų stadiją, kiti gali užstrigti neigimo, pykčio etape, netikėti ir kaltinti vaiką dėl atsiskleidimo. Plačiau apžvelkime vaiko atstovų pagal įstatymą reakcijas ir jų priežastis.

- ✓ *Netikėjimas vaiku.* Natūralu, kad patikėti apie vaiko patirtą seksualinį smurtą vaiko atstovai pagal įstatymą gali ne iš karto – iki tol jie turi pereiti skausmingą abejonių vaiku etapą. Ypač tai ryšku tuomet, kai galimas smurtautojas yra mylimas žmogus, kuriuo anksčiau vaiko atstovai pagal įstatymą pasitikėjo, nuo kurio priklausė (sutuoktinis, vaikinai, tėvas ar pan.). Kadangi smurtautojas kaltę dažniausiai neigia, vaiko atstovai pagal įstatymą dažnai pastatomi į sudėtingą padėtį, kai turi nuspręsti, kuriuo šeimos nariu tikėti, apsvarstyti savo sprendimų pasekmes. Daugumai vaiko atstovų pagal įstatymą lengviau patikėti vaiku, kuomet jis yra mažas, tačiau daug sunkumų iškyla paauglystėje – dažnai vaiko atstovai pagal įstatymą ima abejoti, ar jų paauglys sako tiesą, o smurtą patyrusio paauglio elgesio, emocijų pokyčius ar problemas neretai linkę „nurašyti“ sunkiai paauglystei.
- ✓ *Sumišimas, vidinis konfliktas.* Net ir tose šeimose, kuriose priimamas smurto faktas, šeimos reakcijos į smurtautoją gali drastiškai svyruoti nuo didžiulės neapykantos iki svarstymų atleisti. Dažnai toks sumišimas būdingas šeimoms, kuriose nėra vieningos nuomonės tarp skirtingų šeimos narių ar tuomet, kai šeima sulaukia skirtingų reakcijų ir lūkesčių iš aplinkos (pavyzdžiui, šeimos draugai, religinė bendruomenė skatina atleisti, o Tarnyba ar jos įgaliotas teritorinis skyrius bei teisėsaugos tarnyba reikalauja nutraukti bet kokius ryšius su smurtautoju).
- ✓ *Baimė.* Dažnai šeimos išgyvena didelę baimę ir nežinomą dėl ateities – smurtautojo reakcijų ir galimo keršto, finansinių iššūkių ar galimų svarbių socialinių ryšių (draugų, bendruomenės palaikymo) netekties.
- ✓ *Kaltė.* Net ir tie vaiko atstovai pagal įstatymą, kurie tiki savo vaiku nuo pat pradžių, išgyvena itin daug stiprių emocijų – kaltės dėl to, jog nepastebėjo ar neužkirto kelio smurtautojo veiksmams.
- ✓ *Bejėgystės jausmas.* Šeimoje, kurioje vaikas patiria seksualinį smurtą, šeimos narių vaidmenys bei atliekamos funkcijos dažnai sutrinka, apsieičia vietomis – vaikas prieš savo valią „pastatomas“ į suaugusiojo poziciją (pvz., dukra – tėvo meilužė ir mažesniųjų šeimos vaikų prižiūrėtoja), nesmurtaujantis suaugusysis – į bejėgio stebėtojo vaidmenį.

2. ŠEIMOS POREIKIŲ ĮVERTINIMAS

Organizuodami pagalbą šeimai turėtume atsižvelgti į *išgyvenamas emocijas* ir prisiminti pagrindinius bendravimo principus: būti empatiškiems, supratingiems, pagarbiems – priimti šeimą nenuvertinant, parodyti savo rūpestį ir norą padėti.

- ✓ *Pirminiame krizinės situacijos etape* šeimai gali būti reikalinga intensyvi parama, orientuota į emocinį šeimos narių palaikymą bei emocijų valdymo įgūdžių stiprinimą. Šalia išklausymo, emocinio šeimos stiprinimo, šeimai reikalinga ir tiesioginė, praktinė pagalba. Pirminės krizinės situacijos valdymui gali padėti aiškus dienos planas – valgymo, darbo bei poilsio režimo suplanavimas kartu su šeima. Šiame etape ypač svarbi specialisto pagalba atliekant kasdienes užduotis, kurios šeimai gali atrodyti sunkiai įveikiamos: pagalba planuojant bei ruošiant maistą, organizuojant vaikų užimtumą ir priežiūrą, planuojant finansus. Svarbu prisiminti, kad krizinė situacija neturi aiškios trukmės (įvairių tyrimų duomenimis, gali trukti net iki kelių mėnesių), dėl to svarbu atidžiai sekti šeimos reakcijas, gebėjimus tvarkytis su emocijomis ir kasdien kylančiais iššūkiais. Ypač svarbu, kad šiame etape specialistas būtų pasiekiamas šeimai – reikėtų aptarti aiškų planą, kaip ir kokiu būdu specialistas, dirbantis su šeima, gali būti pasiekiamas, kur šeimai reikėtų kreiptis ne darbo valandomis (pavyzdžiui, aptarti galimybę kreiptis į visą parą dirbančias emocinės paramos linijas telefonu, nurodant jų numerius).
- ✓ *Įveikus krizinę situaciją, reikalingas nuoseklus tolesnis šeimos palaikymas*, turimų įgūdžių situacijos sprendimui įvertinimas, informacijos teikimas. Svarbu, kad šiame etape būtų užtikrinamas šeimos gebėjimas pasirūpinti vaiko saugumu, jo fizinių ir emocinių poreikių atliepimas. Teikiant pagalbą svarbu atsižvelgti ne tik į smurto situaciją, šeimos reakcijas, tačiau ir į vaiko atstovų pagal įstatymą *turimas žinias bei įgūdžius, šeimos narių tarpusavio santykių dinamiką, šeimos ryšius už jos ribų*.
 - Organizuodami pagalbą šeimai, turėtume atsižvelgti į *tėvystės įgūdžius*. Svarbu, kaip vaiko atstovai pagal įstatymą geba suprasti vaiką, jo raidos ypatumus, įvertinti vaiko poreikius, kokiais būdais vaiko atstovai pagal įstatymą sprendžia iškilusias problemas, kaip dalijasi atsakomybėmis, įtraukia vaikus į su jais susijusius sprendimus.
 - Planuojant pagalbą, pravartu giliau suprasti šeimos narių *tarpusavio santykius*, bendravimo ypatumus ir kiekvieno šeimos nario vaidmenis bei atsakomybes. Krizinėse situacijose gali įvykti netikėtų pasikeitimų šeimos sistemoje, dėl to svarbu įvertinti, kaip šeimos nariai yra pasirengę prisitaikyti, imtis naujų atsakomybių.
 - Svarbu įvertinti turimus *resursus* tiek šeimos viduje (gyvenimo sąlygos, turimos pajamos, leidžiančios patenkinti pagrindinius bazinius poreikius, bei šeimos narių tarpusavio palaikymas), tiek už šeimos ribų (išplėstinės šeimos nariai ar bendruomenė, galinti suteikti šeimai socialinę ir (ar) ekonominę paramą).

Esant reikalui, svarbu numatyti ir sudaryti galimybes šeimos nariams gauti specializuotą pagalbą (psichikos sveikatos specialistų konsultacijas, dalyvavimą tėvų paramos grupėse ar pan.). Jei šeima ar atskiri jos nariai jau gauna specialistų pagalbą (pavyzdžiui, šeima lanko psichologo konsultacijas), ši pagalba neturėtų būti dubliuojama. Tokiu atveju mobiliosios komandos tikslas galėtų būti šeimos motyvavimas bei palaikymas tęsti numatytą pagalbą.

3. ŠEIMOS ĮGALINIMAS

Seksualinio smurto prieš vaiką situacija šeimai sukelia bejėgystės, nežinios jausmą, tad itin svarbu padėti vaikui ir jo šeimai išlaikyti kontrolės jausmą. Stebėkite, kokiam problemų sprendimo etape yra šeima, ir reaguokite atitinkamai, neskubindami ir nevertindami, tačiau suteikdami palaikymo ir padrąsinimo šeimai veikti pačiai:

- ✓ *Neigimo stadijoje*, kai problema šeimoje nėra pripažįstama, ypač svarbu suteikti objektyvią informaciją, grįžtamąjį ryšį, siekiant pagilinti suvokimą apie problemą, tačiau vengti direktyvių patarimų ar nurodymų, kurie galėtų sukelti dar didesnę šeimos gynybinę reakciją. Šiame etape reikia išlikti budriems savo emocinėms reakcijoms (neišveikti savo pykčio – tai gali versti vaiko atstovus pagal įstatymą atsiriboti, užsiverti).
- ✓ Stebint šeimos *ambivalentiškumą* (šeimos nariai pradeda iš dalies pripažinti problemą, tačiau kol kas nesiima veiksmų keisti situaciją) svarbu padėti šeimai plėsti supratimą apie galimų sprendimų pasekmes, suteikti palaikymo ir drąsos veikti.
- ✓ Problemos *priėmimo* etape padėti numatyti realius pokyčių žingsnius, pagalbos galimybes, padėti atlikti konkrečius veiksmus siekiant pokyčių. Teikti palaikymą, padrąsinimą siekiant išvengti galimos atkryčio rizikos.

Suteikite šeimai žinių apie seksualinį smurtą, galimas jos pasekmes vaiko ir visos šeimos narių savijautai bei aptarkite nerimą keliančius ženklus, reikalaujančius specialistų pagalbos. Žinojimas apie tai, ko galima tikėtis ir laukti po vaiko patirto seksualinio smurto, įgalina vaiko atstovus pagal įstatymą būti dėmesingesniems vaiko būsenai, jaustis ramiau ir saugiau žinant, kokios reakcijos yra būdingos ir kada reikėtų kreiptis pagalbos. Taip pat svarbu numatyti galimą tolesnę įvykių eigą (teisėsaugos, Tarnybos ar jos įgalioto teritorinio skyriaus įsitraukimą), paaiškinti vaiko atstovams pagal įstatymą šių įstaigų svarbą smurto situacijoje bei numatyti vaiko atstovų pagal įstatymą vaidmenį tolesniuose tyrimo etapuose.

Neretai vaiko atstovai pagal įstatymą, kurių vaikas patyrė seksualinį smurtą, jaučiasi sumišę ir atskirti, negalintys iki galo suprasti ir valdyti vykstančių teisinių, vaiko teisių apsaugos procesų. Žinių apie vykstančius procesus bei šeimos įtraukimo į juos stoka gali pakartotinai kelti vaiko atstovams pagal įstatymą bejėgiškumo, kontrolės praradimo jausmus ir skatinti gynybiškumą – jie atsisako bendradarbiauti, reiškia pyktį specialistams. Dėl to svarbu, atsižvelgiant į aplinkas, įtraukti šeimą į situacijos sprendimų paiešką ir sprendimų priėmimo procesą.

4. PAGALBA NEPILNAMEČIAMS ŠEIMOS NARIAMS

Vertinant situaciją šeimoje bei teikiant pagalbą, ypač svarbu tinkamą dėmesį skirti kitiems nepilnamečiams šeimos nariams – galimai nukentėjusio vaiko broliams/seserims. Jei seksualinis smurtas įtariamas artimoje aplinkoje, didelė tikimybė, jog galimai nukentėjusio vaiko broliai/seserys galėjo tiesiogiai ar netiesiogiai patys susidurti su smurtu – būti dar viena smurto auka arba seksualinio smurto prieš brolių/seserį liudininku. Maža to, negatyvias pasekmes patiria ne tik vaikai, kurie tiesiogiai susiduria su seksualiniu smurtu, yra jo liudininkai, tačiau ir tie vaikai, kurie žino/numano apie brolio/sesers patiriamą smurtą – jie jaučiasi nesaugūs, išsigandę.

- ✓ Seksualinį smurtą patyrę vaikai susiduria su stipriais gėdos, kaltės jausmais bei stigmatizuojančiomis aplinkinių reakcijomis – neįaukumu būti šalia ar net pačios aukos kaltinimu. Kalbant apie nukentėjusio vaiko brolius/seseris pabrėžiama, jog šie vaikai atsiduria ypač įtemptoje situacijoje, kuomet tenka išgyventi tiek savo pačių nesaugumo, baimės, pykčio, sumišimo jausmus, tiek atlaikyti ir jausmus, susijusius su aplinkinių reakcijomis į brolio/sesers smurto patirtį (pavyzdžiui, kitų asmenų netikėjimą broliu/seserimi, kaltinimą ir pan.).
- ✓ Neretai nukentėjusio vaiko broliai/seserys gali išgyventi stiprius kaltės jausmus, kad nesugebėjo apsaugoti brolio/sesers, neišdrįso atskleisti paslapties, apie kurią galbūt žinojo anksčiau. Maža to, gali būti juntama vadinamoji „išgyvenusiojo kaltė“, kuomet vaikas gali jaustis atsakingas už tai, jog smurto auka tapo jo broliu/sesuo, tačiau jam pačiam pavyko smurto išvengti.
- ✓ Kartais nukentėjusio vaiko broliams/seserims tenka išgyventi stiprius sumišimo, liūdesio, netekties jausmus, kuomet artimas asmuo, su kuriuo vaikas turėjo svarbų ryšį, laikomas smurtautoju, santykis su juo reikšmingai sutrikdomas ar net nutraukiamas.
- ✓ Pabrėžiama, kad seksualinio smurto atveju auka dažnai sulaukia išskirtinio dėmesio (smurtautojai dažnai naudoja įvairias manipuliatyvias taktikas, kaip prisivilioti vaiką, jam skirdami ypatingą dėmesį, dovanas ar pan.). Iš brolio/sesers perspektyvos gali atrodyti, jog smurtautojas broliui/seseriai skiria daugiau dėmesio, dažniau jį pastebi, švelniau su juo elgiasi. Kiti šeimos vaikai gali jaustis apleisti, pavydėti nukentėjusiam broliui/seseriai. Įvykus seksualinio smurto atskleidimo faktui nukentėjusio vaiko broliai/seserys gali jaustis užmiršti, kai visas dėmesys ir rūpestis vėl skiriamas nukentėjusiam vaikui.

Seksualinio smurto atskleidimo faktas bei su juo susiję pokyčiai šeimoje gali lemti rimtus elgesio ir emocijų sunkumus kitiems šeimos vaikams, kurie, savo ruožtu, apsunkina šeimos krizės įveikimą. Pastebima, jog teikiant tinkamą pagalbą, kiti šeimos vaikai gali reikšmingai prisidėti prie nukentėjusio vaiko ir visos šeimos susitaikymo ir „gijimo“ proceso. Dėl šių priežasčių nukentėjusio vaiko broliams ir seserims labai svarbu tinkamai, vaikams suprantama kalba paaiškinti, kas vyksta, užtikrinti, jog jie nėra už tai atsakingi. Ypač svarbu pasirūpinti jų saugumu bei užtikrinti psichikos sveikatos specialistų pagalbą prieinamumą.

PAGALBA VAIKUI, KURIAM BŪDINGAS PROBLEMINIS SEKSUALINIS ELGESYS

Vaiko probleminis seksualinis elgesys – seksualinio elgesio formos, kurios neatitinka vaiko amžiaus, yra itin išreikštos, dažnai ar net nuolat kartojasi, kelia grėsmę pačiam vaikui ar aplinkiniams ir reikalauja tikslingos intervencijos (pavyzdžiui, vaikas intensyviai, nepaisydamas skausmo masturbuojasi, demonstruoja savo nuogą kūną, net paaiškinus, kad toks elgesys netinkamas, jėga liečia kito vaiko intymias vietas). Ankstyva intervencija yra itin svarbi, nes laiku nesuteikus pagalbos vaiko seksualinis elgesys gali įgyti vis destruktivesnes formas.

ATVEJO VERTINIMAS

Dauguma vaikų, kuriems būdingas probleminis seksualinis elgesys, turi negatyvių, normalią jų raidą trikdančių patirčių ir artimoje aplinkoje susiduria su įvairiais sunkumais, pavyzdžiui, smurtu, dažnai kylančiais konfliktais, vaiko atstovų pagal įstatymą priklausomybe nuo psichoaktyvių medžiagų, jų psichikos sveikatos problemomis, nusikalstama veikla, netinkamu auklėjimu, nepriežiūra. Taip pat tikėtina, kad tokie vaikai yra nepakankamai apsaugoti nuo jų amžiaus ir interesų neatitinkančio seksualinio turinio arba aktyviai įtraukti į seksualinio pobūdžio veiklas, pavyzdžiui, namuose mato suaugusiųjų lytinius santykius, žiūri pornografiją internete arba patys yra įtraukti į pornografinio turinio medžiagos kūrimą. Dėl to, siekiant padėti vaikui įveikti seksualinio elgesio sunkumus, svarbu visapusiškai įvertinti jo patirtis, šeimos funkcionavimą ir nustatyti galimus tokio elgesio veiksnius. Rekomenduotina įvertinti:

1. Probleminio seksualinio elgesio aplinkybes:

- Kokioje aplinkoje stebėtas vaiko probleminis seksualinis elgesys?
- Kas yra nukentėjęs vaikas?
- Kaip dažnai stebėtas vaiko probleminis seksualinis elgesys?
- Ar vaikas naudojo fizinę arba emocinę prievartą?
- Ar probleminis seksualinis elgesys laikui bėgant dažnėjo?
- Ar vaiko probleminis seksualinis elgesys stebimas skirtingoje aplinkoje ir į jį yra įtraukiami skirtingi vaikai?
- Ar vaikas geba suprasti, kad jo elgesys yra netinkamas? Kaip jis reaguoja, atkreipus dėmesį į jo probleminį seksualinį elgesį?
- Kaip vaiko atstovams pagal įstatymą sekasi koreguoti vaiko probleminį seksualinį elgesį?
- Kokius metodus vaiko atstovai pagal įstatymą anksčiau taikė ir kiek veiksmingi jie buvo?
- Kas paskatina vaiko probleminį seksualinį elgesį?
- Kaip vaiko atstovai pagal įstatymą, mokytojai, broliai/seserys ir draugai anksčiau reaguodavo į vaiko probleminį seksualinį elgesį? Kaip vaiką paveikė jų reakcijos?
- Kaip vaiko atstovai pagal įstatymą supranta netinkamą vaiko seksualinį elgesį? Kodėl jis pasireiškė būtent šiuo metu?
- Kokios profesionalios pagalbos vaiko atstovai pagal įstatymą iki šiol ieškojo?

2. Vaiko psichologinius sunkumus (įvairūs vaiko patiriami psichologiniai sunkumai, pavyzdžiui, nerimas, stresas, santykių su bendraamžiais, mokymosi ar impulsų kontrolės problemos daro vaiką pažeidžiamą ir padidina tikimybę pasireikšti probleminiam seksualiniam elgesiui):
 - Ar vaiko atstovų pagal įstatymą nuomone, vaikas turi emocinių sunkumų?
 - Ar vaikas patiria sunkumų santykiuose su bendraamžiais?
 - Ar vaikui sunku sutelkti dėmesį?
 - Ar vaikui būdingas impulsyvus elgesys?
 - Ar vaikas patiria mokymosi sunkumų?
 - Ar vaikas turi trauminių patirčių?
 - Ar stebimi prierašumo sunkumai, kuriuos reikėtų įvertinti išsamiau?
 - Ar vaiko artimoje aplinkoje tinkamai reaguojama į jo savireguliacijos sunkumus?
 - Ar vaiko atstovai pagal įstatymą bendradarbiauja su specialistais, teikiančiais vaikui pagalbą?

3. Vaiko atstovų pagal įstatymą patiriamus sunkumus ir turimus tėvystės įgūdžius:
 - Kokius sunkumus patiria vaiko atstovai pagal įstatymą ir kokią pagalbą gauna?
 - Kiek vaiko atstovai pagal įstatymą geba atliepti vaiko poreikius?
 - Kiek vaiko atstovai pagal įstatymą geba nustatyti ribas ir struktūrą, tinkamą kiekvienam šeimoje augančiam vaikui?
 - Ar kiti vaiko giminės jį palaiko? Ar vaiko šeima patiria socialinę atskirtį dėl savo vaiko elgesio?
 - Kaip kiti šeimoje gyvenantys vaikai vertina probleminį savo brolio/sesers seksualinį elgesį ir kokia jų emocinė būklė?
 - Ar šeimoje yra buvę kitų smurto atvejų?
 - Ar vaiko atstovai pagal įstatymą yra fiziškai ir emociškai prieinami?
 - Kokios yra šeimos stiprybės ir gaunama parama?

Atsižvelgiant į surinktą informaciją, svarbu įvertinti šiuo metu kylančią riziką:

1. Kiek vaikas yra pažeidžiamas?
 - Kokius sunkumus vaikas yra patyręs praeityje?
 - Ką vaikas patiria dabar?
2. Kokia tikimybė, kad vaikas nukentės ateityje, jeigu situacija nesikeis? Svarbu atsižvelgti į vaiko ir šeimos stiprybes bei apsauginius veiksnius.
3. Ar vaiko atstovai pagal įstatymą geba prioritetą teikti vaiko saugumui ir raidos poreikiams?
4. Kas turi šeimoje pasikeisti, kad būtų užtikrintas vaiko saugumas, stabilumas ir sveika raida?
5. Kokie pokyčiai bus stebimi gerėjant situacijai?

Jeigu nuo vaiko probleminio seksualinio elgesio nukentėjo jo brolis/sesuo, siekiant priimti sprendimą dėl to, ar smurtavęs vaikas gali likti namuose, svarbu atsižvelgti į nukentėjusio vaiko poreikius, pakartotinio smurto rizikos veiksnius bei vaiko atstovų pagal įstatymą galimybes užtikrinti nukentėjusio vaiko saugumą.

Vertinant grėsmę vaikui pakartotinai nukentėti, turėtų būti atsižvelgiama į šiuos aspektus:

- Kiek vaikas, kuriam būdingas probleminis seksualinis elgesys, pripažįsta savo destruktivius veiksmus ir prisiima atsakomybę?
- Kiek jis yra motyvuotas priimti pagalbą?
- Ar buvo naudotas kitų rūšių smurtas?
- Kokie asmeniniai, šeimos ir socialiniai veiksniai galimai palaiko vaiko probleminį seksualinį elgesį?
- Kokie asmeniniai, šeimos ir socialiniai veiksniai gali vaikui padėti susilaikyti nuo probleminio seksualinio elgesio?
- Kokie vaiko, kuriam būdingas probleminis seksualinis elgesys, resursai ir stiprybės atsiskleidžia vertinimo metu?
- Kaip vaiko atstovai pagal įstatymą reaguoja į smurto situaciją ir supranta jos priežastis?
- Kiek vaiko atstovai pagal įstatymą tiki nukentėjusiu vaiku ir jį supranta?
- Kiek vaiko atstovai pagal įstatymą geba užtikrinti saugią aplinką?
- Kokią paramą gali gauti nukentėjęs vaikas?
- Ar yra akivaizdžių kliūčių nukentėjusiam vaikui atskleisti smurto patirtį?
- Ar yra požymių, kad nukentėjęs vaikas patiria šeimos narių ar kitų asmenų spaudimą neatskleisti visos savo patirties arba ją paneigti?
- Kokios yra galimybės ir nukentėjusiam, ir probleminiu seksualiniu elgesiu pasižyminčiam vaikui gauti psichologinę pagalbą?

PAGALBA VAIKUI IR ŠEIMAI

Įvertinus surinktą informaciją apie vaiką ir jo artimą aplinką, atsižvelgiant į apsaugos ir rizikos veiksnius, vaiko ir jo šeimos poreikius, svarbu sukurti aiškią struktūrą, kaip toliau bus vykdoma pagalba vaikui ir šeimai. Efektyvi pagalba vaikui, kurio seksualinis elgesys yra probleminis, turėtų remtis požiūriu, kad:

- pirmiausia reikia pasirūpinti paties vaiko ir aplinkinių saugumu;
- toks vaiko elgesys yra sietinas su įvairiais išoriniais ir vidiniais stresoriais;
- pasikartojantis seksualizuotas elgesys nėra būdingas normaliai vaikų seksualinei raidai ir leidžia kelti prielaidą, kad vaikas turi seksualinės prievartos patirčių. Kuo vaikas mažesnis, tuo labiau tai tikėtina;
- pasikartojantis probleminis seksualinis elgesys gali įsitvirtinti, tokiu atveju vaikas nebepajėgs jo kontroliuoti;
- efektyvus vaiko atstovų pagal įstatymą įsitraukimas į pagalbos vaikui procesą yra itin svarbus;
- siekiant teigiamų pokyčių, svarbu suburti tarpusavyje bendradarbiaujančių specialistų komandą ir koordinuoti jos veiklą.

Susidūrus su seksualinio smurto prieš vaiką situacija bei sudarant mobiliosios komandos pagalbos šeimai ir (ar) vaikui planą, svarbu jį papildyti įtraukiant aspektus, orientuotus į vaiko probleminio seksualinio elgesio ypatumus:

- visų į probleminį seksualinį elgesį įsitraukusių šeimos vaikų (brolių ir (ar) seserų) saugumo užtikrinimą;
- vaiko probleminio seksualinio elgesio mažinimą;
- rizikos, kurią patiria pats probleminiu seksualiniu elgesiu pasižymintis vaikas, sumažinimą;
- rizikos, kurią vaikas kelia kitiems, sumažinimą;
- vaiko psichologinės būklės gerinimą;
- vaiko sunkumų įveikos gebėjimų stiprinimą;
- vaiko socialinių įgūdžių lavinimą, įtraukimą į bendraamžių grupes;
- traumos patirčių įveiką;
- šeimos funkcionavimo gerinimą;
- tėvystės įgūdžių stiprinimą.

Taip pat svarbu užtikrinti saugią, stabilią namų aplinką. Vaiko atstovai pagal įstatymą turėtų:

- sukurti prausimosi ir miego rutinas, užtikrindami pakankamą privatumą;
- užtikrinti, kad vaiko nepasiektų jo amžiui netinkamas seksualinio pobūdžio turinys;
- stebėti, kada seksualizuotas vaiko elgesys intensyvėja (vaikui sutrikus ar sunerimus, esant vienam ar vaikų grupėje ir pan.). Atsižvelgiant į stebėjimo duomenis, orientuoti pagalbą į seksualizuotą elgesį sukeliančius veiksnius (pvz., mokyti vaiką adaptyvių nerimo įveikos strategijų, ugdyti tinkamus vaiko socialinius įgūdžius suaugusiojo prižiūrimose vaikų grupėse);
- vaikui išgyvenant reikšmingus, stresą keliančius įvykius ar pokyčius atkreipti dėmesį į jo emocinės būsenos kaitą, patiriamą įtampą ir tuo metu suteikti daugiau paramos ir priežiūros. Tai padėtų sumažinti vaiko išgyvenamą nerimą ir išvengti jo sukulto probleminio seksualinio elgesio;
- vaiką mokyti laikytis socialiai priimtų fizinio artumo ir atstumo ribų;
- nustatyti aiškias taisykles, apibrėžiančias tinkamą ir netinkamą seksualinį elgesį; svarbu akcentuoti, kad kiekvieno žmogaus kūnas priklauso tik jam ir niekas neturi teisės jo skaudinti ar liesti netinkamu būdu arba jam pačiam nesutinkant. Vaikas turi mokytis atskirti gerus ir blogus prisilietimus, tinkamą ir netinkamą savo ir kitų asmenų elgesį;
- nuosekliai ir tvirtai laikytis nustatytų taisyklių ir ribų.

Pastebėjus vaiko probleminį seksualinį elgesį, būtina nedelsiant reaguoti. Tokioje situacijoje svarbu:

- išlikti ramiam, stengtis kontroliuoti savo emocijas, verbalines bei neverbalines reakcijas;
- atskirti elgesį nuo vaiko, t. y. neigiamai vertinti vaiko veiksmus, bet ne patį vaiką (pavyzdžiui, kaip „blogą“ ar „smurtautoją“);
- atskirti į seksualinį elgesį įsitraukusius vaikus ir prioritetu laikyti nukentėjusio vaiko saugumą bei emocinę gerovę, jį pirmą nuraminti ir palaikyti;

- atskirai pasikalbėti su netinkamai pasielgusiu vaiku. Pokalbio metu vaiko nersmerkti ir negėdinti, bet aiškiai ir tvirtai pasakyti, kad jo elgesys yra nederamas. Tokiose situacijose vaikai gali atskleisti savo prievartos patirtis (pavyzdžiui, „dėdė Jonas man parodė šį žaidimą“), todėl svarbu išklausti vaiką. Taip pat svarbu atkreipti dėmesį į jo jausmus, palaikyti vaiką, kad jis nesijaustų atstumtas;
- svarbu ir netinkamai pasielgusiam, ir nukentėjusiam vaikui priminti, kokios yra asmeninės ribos ir nustatytos elgesio taisyklės, bei stebėti jų tarpusavio sąveikas;
- užsirašyti situacijos aplinkybes (tai turi būti daroma vaikams nematant);
- aptarti iškilusius sunkumus su vaiką konsultuojančiu psichologu.

Siekiant įveikti vaiko seksualinio elgesio sunkumus, ir pačiam vaikui, ir jo šeimos nariams reikalinga tęstinė ilgalaikė profesionali psichologinė pagalba. Svarbu, kad darbas nesibaigtų mobiliosios komandos specialistų pagalba ir būtų suplanuotas tęstinės pagalbos teikimo mechanizmas atvejo vadybos proceso metu.

Teikiant šeimai tęstinę pagalbą, svarbu nuolat stebėti daromą pažangą ir koreguoti pagalbos planą, atsižvelgiant į besikeičiančias vaiko gyvenimo aplinkybes ir iškylančius naujus rizikos veiksnius. Siekiant įvertinti pagalbos veiksmingumą, rekomenduotina atsižvelgti į šiuos aspektus:

- Ar vaiko atstovai pagal įstatymą reguliariai konsultuojasi su specialistais?
- Ar vaiko atstovai pagal įstatymą sudaro sąlygas vaikui gauti psichologo pagalbą?
- Ar sėkmingai laikomasi sudarytų įsipareigojimų ir namuose užtikrinamas visų juose gyvenančių ir apsilankančių vaikų saugumas?
- Ar sumažėjo netinkamo vaiko seksualinio elgesio dažnumas, formų įvairovė, intensyvumas?
- Ar pagerėjo vaiko psichologinė būseną?
- Ar pagerėjo vaiko prisitaikymas mokykloje?
- Ar pagerėjo šeimos funkcionavimas?
- Ar vaiko atstovai pagal įstatymą suteikia vaikui nuolatinę priežiūrą ir gebės tinkamai reaguoti į jo probleminį seksualinį elgesį ateityje?

SPECIALISTŲ REAKCIJOS SUSIDŪRUS SU SEKSUALINIŲ SMURTU

Seksualinio smurto atskleidimo situacija stiprias emocijas kelia ne tik smurtą patyrusiam vaikui, bet ir specialistui, kuriam jis pasiryžta prabilti apie savo išgyvenimus. Susidūrus su seksualinio smurto prieš vaiką atveju, specialistui gali kilti šios reakcijos:

- ✓ *baimė ir siaubas*, sužinojus, kad vaiku buvo manipuluojama, naudojama, jis buvo verčiamas lytiškai santykiuoti, patyrė jam artimo žmogaus išdavystę;
- ✓ *neigimas ir vengimas*. Toks reagavimas yra natūralus, susidūrus su skausmingais, gluminančiais, žiauriais vaiko patirto smurto faktais, kuriuos sunku priimti. Seksualinio smurto patirtis gali būti neigiama ir dėl to, kad žymiai lengviau patikėti suaugusiais žmonėmis, gebančiais sklandžiai ir nuosekliai papasakoti savo istoriją, nei vaikais, kuriems dažnai būna sudėtinga aiškiai atskleisti savo išgyvenimus. Specialisto norą tikėti, kad vaikui iš tiesų nieko blogo nenutiko, gali paskatinti ir labai įtikinamas smurtautojo pasakojimas, kuriuo jis neigia savo padarytą nusikaltimą;
- ✓ *gailėtis*, jaučiamas smurtą patyrusiam vaikui, jo šeimos nariams ar netgi smurtautojui;
- ✓ *nerimas* dėl vaiko patirto smurto bei jo atskleidimo pasekmių, savo gebėjimo tinkamai reaguoti ir suteikti vaikui pagalbą;
- ✓ *gėda*, kurią specialistui gali kelti kalbėjimas lytiškumo, seksualinio smurto temomis, gilinimasis į smurto situacijos detales;
- ✓ *pasibjaurėjimas* smurto veiksmais ir smurtautoju;
- ✓ *kaltė*, kurią specialistas gali pajusti, kai abejoja savo galimybėmis padėti vaikui. Ji dažnai kyla ir iš bejėgiškumo, jaučiamo dėl to, kad neįmanoma apsaugoti vaiko nuo visų jo negatyvių išgyvenimų. Taip pat laimingą vaikystę turėjęs specialistas gali pajusti kaltę, lygindamas savo ir seksualinį smurtą išgyvenusio vaiko patirtis;
- ✓ *pyktis*, dažniausiai jaučiamas smurtautojui ar nukentėjusio vaiko šeimos nariams, jei jie netiki vaiku, jo nepalaiko;
- ✓ *liūdesys ir sielvartas*, kuris kyla susidūriant su skaudžiomis vaiko patirtimis ir suvokiant neigiamą seksualinio smurto įtaką vaiko gyvenimui.

Natūralu patirti intensyvias emocijas, sužinojus, kad vaikas galimai nukentėjo nuo seksualinio smurto. Vis dėlto svarbu atidžiai stebėti savo reakcijas ir neleisti joms sukliudyti profesionaliai reaguoti į seksualinio smurto atskleidimą bei suteikti vaikui reikiamą pagalbą. Specialisto veiksmai smurto atskleidimo situacijoje daro didelę įtaką vaiko norui atsiverti, pasitikėjimui savimi ir kitais žmonėmis, patirtos traumos simptomų raiškai ir įveikai. Netinkamos specialistų reakcijos gali neigiamai paveikti vaiko emocinę būseną, paskatinti jį užsisklęsti ir priversti susidurti su grėsme toliau patirti smurtą.

Specialistams, dirbantiems su seksualinį smurtą patyrusiais vaikais, svarbu nuolat stebėti savo emocinę būseną ir suvokti, kokį poveikį jiems gali daryti dažnas susidūrimas su seksualinio smurto atvejais. Viena iš grėsmių – patirti netiesioginį traumavimą, kuris atsiranda susikaupus emocijoms, kylančioms, empatiškai reaguojant į vaikų pasakojimus

apie jų trauminius išgyvenimus ir tampant jų patirto skausmo, baimės, siaubo liudininkais. Netiesioginio traumavimo atveju specialistai jaučia panašius simptomus į tuos, kuriuos išgyvena jų klientai, pavyzdžiui, emocijų sąstingį, sutrikusį miegą, košmarus, įkyrius ir pasikartojančius smurto įvykio išgyvenimus prisiminimuose ir sapnuose bei kitus potrauminio streso sutrikimo simptomus. Netiesioginis traumavimas keičia asmens savęs, kitų žmonių ir pasaulio suvokimą, todėl gali būti neigiamai paveiktas specialisto:

- ✓ *saugumo jausmas*. Dažnai girdint pasakojimus apie seksualinį smurtą, specialistui gali kilti susirūpinimas savo bei jam artimų žmonių saugumu, sustiprėti baimingumas, pažeidžiamumo jausmas;
- ✓ *pasitikėjimas*. Susiduriant su situacijomis, kai smurtą vaikai patiria iš jiems artimų žmonių, specialistui gali tapti sunku pasitikėti aplinkiniais. Taip pat gali susvyruoti jo pasitikėjimas savo gebėjimu perprasti kitus žmones, įvertinti, ar jie yra patikimi;
- ✓ *dvasingumas*, t. y., gyvenimo prasmės ir tikslo pojūtis. Jam silpstant, specialistas gali tapti ciniškas, nejautrus, atsiribojęs, jausti neviltį, pasipiktinimą;
- ✓ *pasaulėžiūra*, t. y., įsitikinimai apie kitus žmones ir pasaulį. Su seksualinį smurtą patyrusiais vaikais dirbantys specialistai gali pasijusti netekę vilties, optimizmo, ryšio su aplinkiniais. Matant, kaip vaikai nukentėjo nuo kitų žmonių, neretai – netgi savo artimųjų, aplinkiniai gali pradėti atrodyti pavojingi, grėsmingi, nepatikimi, linkę išnaudoti, nutolę, susvetimėję;
- ✓ *tapatumas*. Gali pakisti specialisto savęs suvokimas, kilti klausimas, kas jis yra kaip žmogus, profesionalas, vyras ar moteris, tėvas ar motina. Kai kuriems specialistams atsiranda baimė patiems susitapatinti su agresoriais;
- ✓ *pagarbos jausmas*. Pagarba kitiems žmonėms gali sumenkėti, suvokiant, kokie žiaurūs jie gali būti. Tuomet dažnai atsiranda pesimizmas, formuojasi ciniškas požiūris. Taip pat gali sumažėti specialisto savigarbos jausmas, kai dirbant su sudėtingais atvejais kyla abejonės savo kompetencija, gebėjimu teikti efektyvią pagalbą.
- ✓ *intymumas*, t. y., gebėjimas jausti ryšį su savimi ir kitais. Specialistui gali tapti sunku mėgautis buvimu vienuoje, kilti tuštumos pojūtis. Artimuose santykiuose su mylimais žmonėmis taip pat gali atsirasti įtampa – specialistas gali atitolti nuo savo artimųjų, pradėti jų vengti, jaustis nesuprastas;
- ✓ *kontrolės pojūtis*. Dirbant su traumą patyrusiais žmonėmis, specialistui gali kilti bejėgiškumo jausmas, abejonės gebėjimu daryti įtaką savo gyvenimui. Siekiant bent iš dalies atgauti kontrolės jausmą, gali sustiprėti specialisto polinkis kontroliuoti bei vadovauti ir profesinėje srityje, ir savo asmeniniame gyvenime.

Taigi netiesioginis traumavimas kelia grėsmę ir specialisto asmeniniam gyvenimui, ir gebėjimui efektyviai teikti pagalbą. Žinodamas, kaip gali pasikeisti požiūris į save, kitus ir pasaulį, dirbant su seksualinį smurtą patyrusiais vaikais, specialistas turi galimybę anksti pastebėti ir atpažinti pasireiškiančius netiesioginio traumavimo požymius ir užkirsti kelią jam atsirasti. Siekiant sumažinti patiriamus simptomus ar jų išvengti, svarbu tinkamai savimi pasirūpinti.

KĄ DARYTI?

- ✓ *Suprasti ir priimti savo emocinius išgyvenimus.* Stebėkite ir įvardinkite savo patiriamas emocijas, priimkite jas. Prisiminkite, kad yra visiškai normalu patirti intensyvias emocines reakcijas, dirbant su seksualinį smurtą patyrusiais vaikais ir jų artimaisiais. Reflektuoti savo patirtis, emocinę būseną gali padėti dienoraščio rašymas, pokalbiai su artimaisiais ir kolegomis, psichologo konsultacijos.
- ✓ *Rūpintis savo fizine ir psichologine gerove.* Valgykite sveikai, skirkite pakankamai laiko miegui, poilsiui, malonioms veikloms, būkite fiziškai aktyvūs, venkite žalingų įpročių (pavyzdžiui, rūkymo, alkoholio ar kitų psichoaktyvių medžiagų vartojimo).
- ✓ *Užsiimti veiklomis, padedančiomis sumažinti darbo keliamą emocinę įtampą ir atgauti jėgas.* Rinkitės veiklas, kurios jums kelia teigiamas emocijas, padeda atsipalaiduoti, atskleidžia jūsų kūrybiškumą, pavyzdžiui, rašykite, pieškite, klausykitės muzikos, atlikite atsipalaidavimo pratimus, užsiimkite sodininkyste, leiskite laiką gamtoje, sportuokite.
- ✓ *Suprasti savo ir savo klientų ribas.* Įvertinkite, ką esate pajėgūs padaryti, o kas nuo jūsų nepriklauso, ir atminkite, kad ne visas aplinkybes galite kontroliuoti. Kelkite realistiškus lūkesčius sau ir kitiems.
- ✓ *Palaikyti darbo ir asmeninio gyvenimo balansą,* pavyzdžiui, venkite dirbti viršvalandžius, būdami namuose neatsiliepkite į su darbu susijusius skambučius.
- ✓ *Palaikyti ryšį su kitais žmonėmis.* Bendraukite su žmonėmis, kurie jus supranta ir palaiko.
- ✓ *Kreiptis paramos į kolegas, konsultuotis su labiau patyrusiais specialistais.* Prisiminkite, kad jūsų kolegos susiduria su panašiais sunkumais kaip ir jūs. Kreipdamiesi į juos pagalbos, turėsite galimybę pasikalbėti apie savo savijautą darbe, aptarti kylančius sunkumus bei galimus jų sprendimo būdus, pagalbos sau galimybes.

LITERATŪRA

1. Cunningham A., Stevens L. (2011). Helping a Child be a Witness in Court. Centre for Children & Families in the Justice System.
2. Everetsz J. & Miller R. (2012). Children with problem sexual behaviours and their families. Best interests case practice model. Specialist practice resource. Melbourne: Victorian Government Department of Human Services.
3. Faller, K. C. (1993). Child Sexual Abuse: Intervention and Treatment Issues. Washington: DIANE Publishing.
4. Finkelhor, D., & Browne, A. (1985). The traumatic impact of child sexual abuse: a conceptualization. *American Journal of Orthopsychiatry*, 55(4).
5. Feller J. N., Davidson H. A., Hardin M., Horowitz R. M. (1992). Working with the Courts in Child Protection. U. S. Department of Health and Human Services Administration for Children and Families Administration on Children, Youth and Families National Center on Child Abuse and Neglect, 53-58.
6. Furniss, T. (2002). Vadovėlis įvairių sričių specialistams apie vaikų seksualinį išnaudojimą. Vilnius: Vaikų teisių informacijos centras.
7. Grigutytė, N. (2003). Apie vaikų seksualinę prievartą. Vilnius: Vaiko namas.
8. Grigutytė, N., Čėsniienė I., Karmaza E., Valiukevičiūtė J. (2006). Psichologinės rekomendacijos ikiteisminio tyrimo pareigūnams, dirbantiems su nepilnamečiais. Vilnius, 18-30.
9. Grigutytė N., Karmaza E., Kemerienė S. (2004), Vaikų, patyrusių seksualinę prievartą, ir jų artimųjų reabilitacija ir reintegracija. Metodinės rekomendacijos socialiniams darbuotojams ir socialiniams pedagogams, Socialinės apsaugos ir darbo ministerija, 40-47; 56-68; 95-100.
10. Grigutytė N., Valiukevičiūtė J. (2006). Seksualinę prievartą patyrusių vaikų psichologinio saugumo užtikrinimas baudžiamojo proceso metu. *Jurisprudencija* (80), 24-33.
11. Gustafson T. B., Sarwer D. B. (2004). Childhood sexual abuse and obesity. *The International Association for the Study of Obesity. Obesity reviews* 5, 129–135.
12. Hamela M.K. (2002) Aš einu į teismą. Paramos vaikams centro leidinys.
13. Hébert M., Langevin R., Oussaïd E., (2018) Cumulative childhood trauma, emotion regulation, dissociation, and behavior problems in school-aged sexual abuse victims, *J Affect Disord*, 225: 306–312.
14. Kellogg N.D., MD, (2010), Sexual Behaviors in Children: Evaluation and Management, *American Academy of Family Physicians*, 82(10), 1233-8.
15. Lamb, M. E., Brown, D. A., Hershkowitz, I., Orbach, Y., & Esplin, P. W. (2018). Tell me what happened: Questioning children about abuse. John Wiley & Sons.
16. Pipe, M. E., Lamb, M. E., Orbach, Y., & Cederborg, A. C. (2007). Child sexual abuse: Disclosure, delay, and denial. Psychology Press.
17. Procedūrų seksualinės prievartos prieš vaikus atvejais vadovas Europos šalyse (2002). Parengtas įgyvendinant projektą „Išklausk mane dabar – specializuota apsauga smurtą patyrusiam vaikui“, 83-94.
18. Pūras D., Ulevičiūtė I. (2010). Vaikų seksualinė prievarta ir jos pasekmės. *Visuomenės sveikata* (3), 19-23.

19. Safety planning. See, understand and respond to child sexual abuse (2016). The Government of New South Wales, the Department of Family and Community Services.
20. Schreier A., Pogue J.K., Hansen D.J. (2017) Impact of child sexual abuse on non-abused siblings: A Review with implications for research and practice. *Aggression and Violent Behaviour* 34, 254-262.
21. Supporting Young People when it is Time for Court (2012). *Fostering perspectives* vol 17, Nr. 1, <https://fosteringperspectives.org/fpv17n1/supporting.htm>
22. Tabor, P. D. (2011). Vicarious traumatization: Concept analysis. *Journal of Forensic Nursing*, 7(4), 203–208.
23. The National Child Traumatic Stress Network (2009), *Coping with the Shock of Intrafamilial Sexual Abuse. Information for Parents and Caregivers*. 1-5.
24. Thoman D. H. (2013). Testifying Minors: Pre-Trial Strategies to Reduce Anxiety in Child Witness. *Nevada Law Journal*, Vol. 14, 237-267.
25. Trippany, R.L., Kress, V.E.W., & Wilcoxon, S.A. (2004). Preventing vicarious trauma: What counselors should know when working with trauma survivors. *Journal of Counseling & Development*, 82, 31-37.
26. United Nations Guidelines on Justice in matters involving child Victims and Witnesses of Crime (2005). Non official UN document, 2.